

Kaitsmisele lubatud
31.05.1976. P. Ariste

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOOL
SOOME-UGRI KEELTE KATEEDER

KINGSEPATÖÖ
TERMINOLOOGIA
VADJA JA ISURI
KEELES
DIPLOMITÖÖ

JÜRI VIKBERG

JUHENDAJA: PROF.
PAUL ARISTE

TRÜ väetustööde komisjoni otsusega 21. juunil

1976. a. on määratud kõesolevale tööle enimuse suhtel.

TRÜ Teaduslik sekretär

TARTU 1976

Eessõna

Diplomitöös käsitletakse kingsepatöö terminoloogiat vadja ning isuri keeles, haarates materjali nahaparkimisest valmis jalatsiteni. Teema on olulises osas enne läbi uurimata. Avaldatud materjalidest osutusid autorile toeks E. Öpiku publitseeritud F. Tumanski reisikiri ("Vadjalastest ja isuritest 18. saj. lõpul"), E. Astli kirjutis eesti pasteldest, J. Mannise "jala- ja säärekatted" ning S. Nõmmeetsa diplomitöö eesti nahaparkimisest. Viimase ülesehitus oli eeskujuks I peatüki kirjutamisel. Avaldatud vadja ja isuri tekstides esineb vastavat sõnavara vaid üksikute juhtudel. Nende tõlkimine on enamasti (eriti jalatsite nimetuste osas) kaunis meelevaldne, seetõttu mingit olulist lisa nad tööle ei paku.

Keeleline aires ja enamuse etnograafilisest materjalist on autori enda kogutud 1974-1976 kolmel ekspeditsioonil. Peamisteks

keelejuhtideks olid vadjalased K. Georgijev (praegu 82) Luuditsast ja N. Jamsikova (64) Liivtsüläst ning isur M. Fedulov (71) Kuk-
kuzist. N. Jamsikova on töötanud parkimis-
kojas, meeskeelejuhik aga kingseppadena. Oma
ala tunnevad kõik. Saadud sõnavara on
enne redeldatud, nende järgi on terminid
üridud süsteemi.

Autor kasutas ära ka K. Liontjervi vii-
binise Tartus 1975. a. novembris.

Pildid on saadud ENSV Riiklikust Etno-
graafiamuuseumist Tartus. Autor tänab ka
üliõpilast Ü. Endet, kes on kirjeldanud
töö lõpus.

Sissejuhatus

Käesolev töö jaguneb ülesehituselt kaheks: etnograafiline ja keeleline osa 5-s peatükis. Iga peatüki es on selgitav tekst või märkus, mis järgneb sõnavara. Etnograafiline aines pärineb peamiselt keelejuhtidelt, vähemal määral eessõnas mainitud allikaist. Töös võib olla ebatäpsusi, sest keelejuhtide selitustes esines vaturäakivusi (pärkimise ja jalatsite osas). Peatükkide es asuvate vadjä ning isuri keelenäidete puhul on tegemist eestikeelse selituse illustreerimisega, mitte täpse tõlkega. Tekstinäite järel on antud keelejuhi initsiaalid, nimmi leitakse lühendite loendist. Viidatud allikad asuvad kasutatud kirjanduse nimistuses.

Keelelises ülevaates on käsitletud esmalt kingsepatöö põlissõnavara. Siia kuuluvad väga vanad esemeid ja nähtusi tähistavad nimetused. Nende hulka on ar-

vatud ka iidseid germaani ning balti laenud, sest keeletarvitajad ei tajunud juba sajandeid neid võrastena. Nad on täielikult oma keelesüsteemi sulanud. Hilisematele balti ja germaani laenudele on sealsamas tähelepantu juhtunud.

Teise rühma moodustavad vene laenud, mis on ajaliselt tunduvalt hilisemad. Venelased vahendasid suurrahvana uusi esemeid, vajalased ja isurid õppisid neilt ka töövõtted. Nute nähtustega kaasnesid vahendaja terminid. Osa sõnu võeti keelde muutmata mutena vastu, et vastavalt lühike tähta. Teistel juhtudel on võõras keelend oma süsteemi sobitatud. Laenud täiendati oma sõnade abil või muudeti nende sarnaseks (lõpu- ja sisekadu, sufiksrid jm.).

Sõnade etimoloogiad on võetud raamatust „Suomen kielen etymologinen sanakirja“. Leendide puhul on aluseks vadjja sõnavara, järel olevad numbrid tähistavad SKES-i lehekülge. Isuri keelendid ei ole alfabeetilises järjestuses, vaid vastavad vadjja sõnadele. Kui esineb lakkuminekeid, on märgitud ka isuri keelendi asukoht sõnaraamatus. See pole veel lõpuni ilmunud

ja mõne sõna järele on kirjutatud ta päritolu. Kõike numbrit pole ära teadud, sest teosel on läbiv numeratsioon.

Soome-ugri sõnavara ja üldsed laenud on ammu kindlaks tehtud ning analüüsitud, seetõttu on vaatluse alla võetud vaid hilisemad (s.o. peamiselt vene päritoluga) laenud.

Keelendite vene päritolu on kontrollitud P. Arumaa, B. Pravidini ja J. V. Veski koostatud „Vene-eesti sõnaraamatu“ järgi, leheküljele viidatud ei ole.

Numbrid indeksis tähistavad keelendite esinemust diplomitöö veergudel. Lõppu on paigutatud joonised ning fotod. Nende leendid asuvad vahetult materjali järel.

Juba iidsetest aegadest on inimene kasutanud loomade nahku, et kaitsta end väliskeskkonna ja ilmastiku eest. Erandiks pole ka soome-ugri rahvad. Nahaga kaeti oma püstkojad ja laevapardlad, valmistati jalanõud, rietus ning tarbeesemed. Segade jooksul õpiti nahku töötlemise, see muutis nahkesemete kasutamise mugavamaks ja nad panid kauem vastu. Nahku hakati parkima. Termin on pärit Skandinaaviast ja läks isuri keelde Soome ning Eesti kaudu. Neil aladel tegutsesid 16. sajandil valdavalt rootsi (Eestis ka soome) meistrid, kes kasutasid oma oskussõnu. Vadja tehjä nahkoi on Põhja-Eesti päritoluga – naha tegemine 'parkimine'. Eesti paralleelvorm rookima oli algselt valdava levikuga ja viitab mehaanilise töö suurele osale nahkade töötlemisel.¹ Parkima hakkas domineerima hiljem ja tõrjus teised kõvale. Järgnevalt vaadeldakse vadjalaste ning isurite nahapar-

¹ S. Nõmmeots, Nahatöötlemine, lk. 25.

kimist 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul. Külmal talv rõhutas rõivaste osa, seetõttu leidis karusnaha töötlemine suhteliselt suuremat tähelepanu, jalatsite puhul kasutati peamiselt loornahka. See vahetõenäoliselt muutus jalanõude ning töötlemisprotsessi täiustudes.

Esimeseks operatsiooniks oli nahanülgimine. See teostati kõhuvaluse avamisega või nn. umbselt (tagajalgadele tehti lõiked ja nahk tõmmati pahupiidi üle pea, aeg-ajalt noaga kaasa aidates). Viimast meetodit kasutati peamiselt karusloomade puhul. Tuli ettevaatlikult lõigata, et mitte nahka rikkuda. Tavaliselt tõmmati loom rihtmaga üles, lõigati kõht lõhki ning asuti nahka eemaldama. Täpsem kirjeldus on vajaja tekstis.

pä leikati poiz, vertä eb vetetth. sis jäugat tsizgotti perwessa, panti keppi jankojē välli, sis siotti keppi rihtmaka tsin i resetti üliž. jäugat tsizgotti i avazimma vatsa avē (KG).

ku paremmes tappi varzika, tsisko nahga. evveza tsizgotti. piti üvassi tsisko, eb leikkajas nahka, a to eväo veta vassa.

ku vanassi retetti nahga poiz, panti' ku-
ruma, ris - soola ep. pantu, a nüt panna (NJ).

Nülitud nahk oli toornahk, see kuivatati,
rasva kõvaldamiseks kasutati tuhka ja
soola (üimast alles 20. sajandist alates, kui
kvaliteet muutus esmaseks nõudeks ning
sool laiatarbekaubaks). Pargiti kodus, kuid
sajandivahetusel rajati väikesed parkimis-
kojad, peamiselt lähikonna tarbeks. Jõgõpe-
räl (vadja küla) elas lambanahkade parkal,
Rüsumäel (isuri küla) töödeldi muid
nahku.

jõgõperällä eli rämpānahkuri, a rüsi-
mäel eli kaks-keumõs lehmānahkuria i
epēzēnahkuria. menikkām, eli pika (KG).

rüsumäe tšüläzä eli kaks nahkavoodä
i kaks peremõs - nahkuri vasel'a i kur-
rū mihaukka. mihaukka i vasil'kka eväs
estu sukusaizēs, üps i tein tehti' nahko-
emnä pääd (NJ).

Pargikojad olid lihtsad kuurid, paari ak-
naga palkehitised. Vundamenti ei olnud,
aluspalkide alla puistati liiva. Katust oli
kaetud laudadega (ülevalt alla - po-pol'ski),
ka lagi oli laudadest. Teisel korrusel aset-
ses veel toataoline ruum, kus hoiti tava-

liselt linaluid.

nakkuri zavodas euti' prostoia sarajas. saraja eli sammaraika tehtu i hirsois, savottu. üps pikkargain akkun eli ühel seinäl, a tein eli teizel seinäl. fundamenttia eb, emu, eli livä vizgattu ümpärikkoa, saraja eli mām pällä. katto eli savvassa, savvas menti' po-pol'ski. raki eli tõž püssa, raggē päē euti' päistäräs (N1).

Töökoja sisustus oli lihtne ning kõik leidus hädavajalik (joon. 1). Ruumi keskel seisis astjad, kus nahad ligunesid ja parkusid. Karvad ning lihajäänused kaabiti maha vastava noaga (vdj nakkuri kuraz, is nakkurin veitri - joon. 2) kaldpukil (Vi-Mig kaapsjärg, vdj järtsoi, is järkü - joon. 3). Ka venitamisel kasutati erialust (joon. 4).

Parkimisel oli mitu tehingut. Tuleb lahus hoida toimingud, mida kasutati karus-, mida jalatsinakkade puhul. Terviklikkuse huvides antakse ülevaade mõlemaist. Ettevalmistav töö on kummalgi juhul sarnane: algul leotati nahku vees, pesti mustusest ja vereist puhtaks ning seati nõrguma. Siis lasti nad pargivedelikku, karusnahkade puhul toimus hapatamine jahuga.

vanamajaka viina eli päl nahgaia, sis an-
nimma nahkurime tekkö. meie koton ep-
tehti mitta nahkoi. sis panti nahgat väš-
šü. sis pehmitetti parkki i panti leipä
(=jahu) välli. ku eli leipä rohkeas, tuub
pareB nahka (Ks).

Parkaines sõltus suuresti kohalikest
tingimustest. Eestis ja Lääris kasutati ena-
masti rukkiyahu, Vadjas, Isuris, Karjalas
ning Põhja-Venemaal lisaks ka kaerayahu,
Saksamaal nisukliisid.² Kaer tungis põllu-
kultuurina idast peale ning saavutas par-
kimisel rukkiiga võrdse asendi. Kodudes ka-
sutati mõnd tünni või toobrit, pargikoja
aga spetsiaalseid tõvi-astjaid. Jahu sega-
ti leige veega ja lasti paar päeva kääri-
da. Siis lisati sool ning elhapatamise lõ-
pul nahad. Vedelik jidi maitstes parajalt soo-
lase olema, sest mäge hapatis võtnuks villa
lahti. Jahuga parkimisel oli kaks võima-
lust: mürja hapatamise puhul ligunesid na-
had üleni vedelikus, kuiva korral niisutati
nahkade lihapooled ja lasti tünni. Nõu jäi
tavaliselt avatuks. Allpool oli hapatise toi-
me suurem, seetõttu tuli nahku vastava

² S. Nõmmeots, Nahatöötlemine, lk. 32.

puuga aeg-ajalt liigutada. Värskest niititud nahad valmised 1-3 nädalaga, vanematega läks aega üle kuu. Seejärel vabastati karusnahad liigseist lisandest kaldsel nahapukil vana rikati või noaga. Villa seeti tiheda kammiga ja et seläbi osa eraldus, oli parkaleil alati villa müüa³. Siis loputati nahad ning asetati puudele kuivama. Kortsude eemaldamiseks venitati nahka niiskena vastaval pingil.

Jalanõude materjalina oli suur tähtsus veise- ja hobusenahal, algselt parkimata kujul. Töötlemisel on kasutatud mitmeid algelisi võtteid, mis säilisid hiljem parkimise eelastmena. Nii hoiti nahku lubjavees, karu tuli lahti ning nahk omandas mõningase elastsuse. Lehma- ja hobusenahku pargiti tavaliselt punkkoortega. Nahk puhastati mustusest ja verest (mit ka lestusvee nimetus vadjas - verivesi). Karu eemaldati peamiselt lubjaga, vahel lasti lihtsalt vees liigureda. Enne hapatamist puhastati nahk hoolikalt ära, sest „must“ nahk ei võtvat hästi parki sisse. Ka punkkoorte puhul arvestati kohalike ohudega, peamiselt kasutati

3 S. Nõmmeots, Nahatöötlemine, lk. 69.

paju- ning kuusekoort. Eestist on teateid, et töödeldi ka tamme, männi, kase ja lepaga, need polnud aga üldkasutatavad.⁴ Koored koorjati kevadel ja kuivatati, see oli naiste töö. Nahad asetati tõrde küllalt tihedalt (vdj puatnāja parkki) ja algul tehti pargilahus parajalt nõrk, et see nahku „ära ei kõwe- taks“. Hiljem pandi koori juurde.

kizutti⁵ pajua, pajukõrda. siz kuiva- deti. keväjäst⁵ panti⁵ vette, kuin oli külmä. siz karva lähtö. karvan ajoim⁵ pois. siz puh- tahaz⁵ vėz hukoin. siz vähäizem⁵ park- kia panin⁵ sinne. stabsin⁵ parain⁵ ven⁵ tein. i sūtā⁵ panin⁵. katsoin⁵, kui ei⁵ jots⁵ hyvä, siz⁵ panin⁵ vil.⁵

Nii jutustas tooraine kogumisest ja par- kimisest isuri keelejuht, järgneb vadjalase kirjeldus.

enti⁵ nella⁵ tsānā⁵ süämez, siel⁵ enti⁵ nah- gas. tõres⁵ nahgas⁵ panti⁵ likkōmā⁵ verivette, sient⁵ pannā⁵ izvoskavette. nahgat⁵ pētti⁵ iz- voskaza⁵ kahs-keumes⁵ näteliä. nezimma⁵ nahgas⁵ ülez, eli⁵ mokom⁵ kuraz, kahē⁵ mltš- kākā⁵ i⁵ lihad⁵ ihmatti⁵ terävä⁵ pōrēkā⁵, a karvat⁵ tūngkā⁵ pōrēkā⁵. sis⁵ pessā⁵ nahgat

⁴ S. Nõmmeots, Nahatöötlemine, lk. 90.

⁵ KKIU V, lk. 13.

puhtassi i panna parkkivette. sinne panti
kagrajarvoa tai pajukõrta, a siis panna f-
puatnuju parkki (nahgas euti parkikõ
katetnu, stob ügs teissa ep- tapajas tsin
i untisetti nahgas, stob emeis kevas-
si tsini). kūs näeteli euti nahgas botška-
za. sarajaza eli petška, sai lämmitta,
stob emeis soja i nahka eb jätthüjäs
botškaza (NV).

Pargikojas oli ka ahi, et vesi talvel
ei jäätuks. Aeg-ajalt lõigati naha küljest ri-
ba, mille järgi määrati valmimise astet.
Poolpargitud nahk oli tugevam, pastelde
puhul kasutati seda rohkem. Täispargitud
nahk oli ühtlaselt punun, keskel polnud
musta viirgu. Ühes astjas (botška, tsän)
oli ca 50 nahka. Neid tuli algul liigutada,
et karu kõikjalt eemalduks. Parkimistõrres
lasti nahad paigal seista. Peale töötlemist
tõsteti nahad välja ning pandi puude pea-
le kuivama. Et kortse ja kimpse välja saa-
da, venitati nahka venituspingil ja oligi
kõik.

tsän eli suur, naverna kaks metra
kerka. kūs näeteli euti nahgas botškaza
paikani, eb liikutetnu, siis panti puijē päle

kuivimä. nahka venutati, eli nokom jartsü, üps piti nahka tõin, a tein ain kefikä toukki [venituspingi puust hoovaga]. Nis tultti varemisi i müta nahgäkä ep tehtü (NS).

Naturaalmajapidamises tehti kõik ise, see kehtis ka nahatöö puhul. 16. sajandil olid linnades ja alevites parkalid olemas, ka küladesse ilmus mehi, kes nahku töödelda võtsid. Tõmmates paralleele Eestiga võib oletada, et ka Vadjas ning Isuris lükkusid rändparkalid (vare meistreid ulatus Eestissegi). Soome ja eesti mõju pidi küllalt tugev olema, sest eP nahkur (sm nahkuri) tähistab Vadjas ning Isuris parkalit tänapäevani. Paiksed meistrid tulid suhteliselt hilja, sest pereti nahatöötlemine ja oma majapidamine ei võimaldanud ainult parkimisest elatuda. Rändparkale tasuti rahas või natuuras (anti peamiselt vilja ning soola). 19. sajandil ilmusid küladesse pargikojad.

Parkal töötles sadu nahku ja nende märgistamiseks kasutati väikesi puust joopulki (birkka). Tava pärineb juba vare rändparkaleist. Kirjatud pulk (joon. 5) lõhestati, üks pool jäi omanikule, teine kinnitati nar-

ha külge. Järele tulles tunti pulkade järgi oma toodud nahad ära. Töökodades lasuti vaid rahas.

nis euti birkat, tehtü (pütükü). birkka eli ümmärgiezes püs, sahatti i rohatti i panti nahka tsini. a se annetti peremnehellè. tuli mēz, nahka eli varmis, vetti nahga i meni vällä. epežēnahka mahsi kūs mblā, lehmānahka iis mblā, a vazikānahka mahs mblā i vištšümmet kopekkā. pēnes nahgas euti kōhepa: kitri- i rohōnahka mahsi kahessatšümmet kopekkā, a koirānahka mahsi sitsetšümmet (NS).

Kurru Mihhail oli algul talumees, hakkas uue ameti peale, et pere elujärke parandada. Jõukust aga ei tulnud ja ta surigi, põll ees.

izze peremmes tetsi tütä, stob ellä parepi, a rikasut ep. tunnu. tämä kōli ponne ēz (NS).

Kodus parkimine säilis kõnuti töökodadega 20. sajandi esimese kolmandiku ni, kuni tööstuslik meetod need kõvale tõrjus.

Järgnevalt vaadeldakse sõnavara.

A. Pölissonavara ja iidsed laenused

astikko	27	astja	
hõno	88	pahain	454
javo	115	jauho	
järtsi	132	järkü	
kõri	241	kõri	
kuraz	273	veitsi	S-ugri
küri	253	küri	
lehmä	284	lehmä	
liha	292	liha	
nahka	364	nahk	
nahkuri < nahka		nahkuri	
nültšiä	407	nültkia	
paju	465	paju	
paksu	471		
panna	483	panna	
poiz	592	pois	
rihi	783	perthi	526
riiz	856	rukis	
sika	1022	sika	
tehjä nahkoi	1252	parkita	493
tõre	1409	tõre	
tšiskoa	768	kiskoa	

tü	1469	tüõ
vazikka	1666	vazikka
veri	s-ugri	veri
resi	s-ugri	resi
epen	69	hepon
üvä	94	hüvä

ahjo	5	
kagra	174	kagra
karwa	167	karwa
kitsi	202	kitsi
rammaz	273	rammas
leipä	285	leipä
musti	314	musti
parkki	493	parkki
piika	544	
terwa	1276	terwa
vätti	1584	
viima	balti	viima
võhi	balti	võhi
äntsä	99	härkä

Hilisemateks laenudeks on kindlasti piika ja parkki. Parkimine levis rootsi ja soome meistrite kaudu (selleks koos ka nimetused) 15.-16. sajandil. Vana nahku teha on

on säilinud veel vadjä keeles.

B. Vene laenud

birkka	< бѣрка	birkka
botška	< ботка	botška
dubittä	< дубѣ	
gal'ak	< голѣ	gol'ak
xrõmovei	< хромоуѣ	xrõmoroï
izvoska	< извѣстѣ	izvestka
juhtinakka	< жуфт	juhtinakk(a)
krasivei nahka	< красивѣ	krasivei nakk
nakkazavoda	< завод	nakkazavos
nakkatavara	< товар	knämi
puatnäja parkki	< пуотѣ	
petška	< перка	petška
prostoi nahka	< простѣ	prostoi nakk
sirentsi nahka	< сирѣнѣ	
seromjätnei	< серомѣтѣ	seromjatnoi
stungattu nahka	< стѣпѣ	stungattus nakk
tšän	< чан	tšän

Vene keelest on põhiliselt laenatud nahaliikide, uuemate võtete ning abivahendite nimetused. Ei ole mõeldavat, et 19. sajandiini ahju ei tuntud (ahju on tänaseni säilinud). petš-

ka võis tähistada algul vaid suurt vene ahju, mis pargikuuri soojendas. sirentsi nahka on tulnud omaaegse suure kingsepatöö keskuse Vasknarva venekeelsest nimestusest. Seal toodetud sermettnakk oli kaugemalgi tuntud.

Eespool on selgitatud, et nahad laoti tühni tihedalt üksteise peale, sellest ka nimeetus pratrāja parkki (< muotuo). Nahad parkusid seisvas vees (astjas), seetõttu võib kõne alla tulla ka keelendi pärinevus vene sõnast muotuo.

II. KINGSEPPMEISTRID

Jalanõud kui inimese kõige igapäevase-
mad saatjad leidsid oma tähenduse
ja otstarbe õige varakult. Kogu fеоdaal-
ajal kanti maarahva ras põhiliselt viis-
ke ja pastlaid, naturaalmajanduses val-
mistati kõik ise. F. Tumanski mainib oma
reisikirjas⁶ kingade ja saabaste esinemust
Peterburi kubermangu soomlastel ja isu-
ritel 18. sajandi lõpul, võib arvata, et need
õeti kasutusele mõnevõrra varem Nawa
ning Peterburi mõjul. Kui viiske ja pastlaid
tehti-kohendati igas peres (esimesi valmis-
tasid naised, teisi mehed), siis uuemad
jalatsid nõudsid teadjamat kätt ning sil-
ma. Esimesed meistrid töötasid linnades
ja alevites, kuid käidi ka maal lisa tee-
nimas. Vadjas ja Isuris ringlesid ka ise-
õppinud rändkingsepad, kes suviti töötasid
oma majapidamises, talvel aga mööda kü-

⁶E. Õpik, Vadjalastest ja isuritest, lk. 65.

lasid käisid.

Narva linn oli vadjalastele ning isuritele tähtsaks keskuseks. Seal õpiti ka kingsepatööd ja 19. sajandi lõpul tekkisid neil rahvastel oma paikseid kingseppi kõruti rändavate võrastega. Meistrid töötasid kodus, igakuks teenindas ca 10 kilomeetri suurust piirkonda. Tegija poolt oli ka materjal (peaajalikult Narvast), tellija valis naha ja tegumise. K. Georgijev mäletab seda järgmiselt.

meil eiti ema paikanilised sapažnikad, katševex eb emu. sapažnikka tetsi tütä koton, tällä tunti, tehti zakaz. sapažnikka apsuživan tšümme kilometra, sin eli ema murkka, ema stot, strummentirauta (KG).

Meistri koolitamine Narva töökojas algas noorikieas. Õpiaeg oli 4 aastat, küllalt pikk aeg, ja et õppur tüdinedes koju ei põgeneks, tehti peremehega ametlik leping, mis lõpuni vastu pidama kohustas. Õppimisel oli korter, rietus ja ülalpidamine peremehe kulul, üle kahe nädala käidi saunas. Õpipoisi aeg oli küllalt pingutav. Tõusti kell kuus ja töötati, söögiajal välja avatud, hümneni õhtul.

Algul õppis tulevane meister lihtsamaid töid ning võtteid (jooksutamine ja õpipõisi kulul villase viskamise kuuluse sinna juurde), kadumiste lisandudes näidati kõik kunstid kätte.⁷

Külakingsepp töötas harilikult üksinda ilma õpipõisteta (ka rändkingsepp). Tal oli ka oma majapidamine (maa, loomad) ning lõi igal pool ise kaasa. Kui talus küllaldaselt töökäsi leidus ja kunded erilist hõlgu ei võimaldanud, tõmbles mees vaid saapaid. Ametiaue nõudis head tööd ja klientide petmine või napsitamine üis näpud üsna põhjaligi. Kingsepal oli taas oma murk laua ja kõigi vajalike tööriistadega (nendest omaette peatükis). Riietus oli tööle vastav, eespresendist põll. Peakatet ei kantud, müts peas käidi vaid jahutamas. Nüüd siis eelnevast kokkuvõtlikult vadjja keeles.

sapožnikka ku meni narwā eppisē sapožnei masterskoisē, eppēzi siel nellā wōtta. auussi panti paikkārnā, a sis tū etes näütāb, mitä piāp tehjā. tāmā eppēzi iumā raxxā, peremmes - sōtti i peremmekē kwateri eli. sapožnikka tetši heikkasoi koto-

⁷ S. Leontjevi suuline teade.

tütä — tsäi cinä lümäz, mämnenat kaivasz,
keik isutti. ku eli mütä perettä, empeli
tämä säppagoi jeka päiv. sapožnikka ku i-
nä jei, eb emu üps. kopekkä. tsüläsapož-
nikad tehti tütä, nämäd elätti üvässi.
näil euti emad sigäd, lehmäd, epezed, mä
eli keikimie annettu. ku märeänüssi em-
petid, sis märeänüssi uggetti. sis keik
menti selle sapožnikamie, tsen üvässi
empeli (ka).

Kui jalatõule riga külge juhtus, tuli
minna kingsepale. Sõnal sepp on olnud va-
rem laiem tähendus, 14.-15. sajandil kasu-
tati seda üldiselt meistermehe, meistri tä-
henduses.⁸ Hiljem saavutasid võidu laensõ-
nad. Külas hakkasid kingseppadeks (ja rät-
sepateks) ka mehed, kes füüsilise puudus-
te tõttu muuks ei sobinud (küürakad,
lonkurid jt.). See polnud muidugi ainumää-
ravaks. Uue jalatsi valmistamise eel võe-
di paberiribaga (hiljem sentimeetriga) mää-
dud ning vastavalt jalale valiti liisitud.
Töö võis alata.

sapožnikka vetti merkä i empeli. meträ-
kä metti, vetti podjornä i pistüz i radõdüz,

⁸ J. Linnus, Külakäsitöö Eestis 16.-17. sajandil.

Eltekanne 12. I 1976. a. [ENSV TA F. R. Kruetzvaldi nim. Kirjandus-
muuseumis.]

sis täinjustas, tõene nimi on. paperis tehti spetsiaalnei merka i kanni järga tüve. mittarzi ümpäri järga i renässä kantās-sa pitūsē. veti merka i katkazi ker-kusē i pitūsē (KG).

Rändmeistrid olid 18. sajandil ja 19. sa-jandi esimesel poolel üldine nähtus. Viima-se sajandivahetuse paiku liikus rändking-seppi (vdj katševeri sapožnikka, puježži) võrd-lemisi vähe. Vahel nimetati neid ka xoosd-nei sapožnikka, mis andis pettuse ja vals-kuse maigu juunde. Harilikult olid linna-kingsepad xoosdneis, kuna tüsased sageli (taldade asemel pandi pakerpõhjad alla). Rahvas usaldas rohkem oma külakingsep-pi, sest linna kirjus seltskonnas võis va-hel pika ninaga jääda.

xoosdnei sapožnikka eli katševeri sa-požnikka. ne elti lidnaza, tämä issu mur-ka päl, puhasti tšennäs i nei pehja tšin. ne elti živodjoni. xoosdneis sapožnikas panti paperipehjad, paperizadnikas - pette-riza, ku tues kottō, pehjad jäväd tē päl-le (KG).

Ka igas isuri külas ei olnud paikset kingseppa (paikauline sapošnik), Sutela kü-

lale lähim töötas vadjalaste kukkuzis (kukziš). Rändkingsepad käisid mööda talu-
sid ning kus tööd leidis, jäädigi pidama (tulijaizet saposnikad). Töörinistad ning mõ-
ned liistud olid kotiga kaasas ja üks
mure majas kohandati tööpaigaks. Parandati ja õmmeldi üksnes tellija materjalist. Sellest jutustas M. Fedulov.

meil ei jommu paikanlini saposnikkois,
meil käüt's'i taroi müö i kel oli tarviz i
kel oli õsettu krāni, õmmet's'i. saposni-
kan out's'i vähe korotkois, instrumentad
out's'i säkissä, a säkki oli selässä. perem-
mehen taros, kel õmmet's'i, sin i out's'i.
peremmes sötti i kaik. orkimatrassi pan-
t's'i järkün päälle i sin mätti. kortelissa
ei maksettu (MF).

Rändkingsepad, kes isuri külades tööl
otsisid, olid verelased Tverimaalt. Suvisi
töötasid nad talupoegadena oma maa-
lappidel, talvel käidi aga lisa teenimas.
Tavaliselt rännati üksi, mõnel oli poeg
kaasas.

saposnikad out's'i tverskoista i out's'i
venavaized. out's'i taroilized iremized. ke-
sän mäta künnets'i, a tarvenna säppai om-

ment's'i. käüt's'i üksin, ko oli oma isa poja-
kā, a toisia ei jomud. ühiz külās tū ko
roppu, mänt's'i toise küllā (MF).

M. Fedulovi sõnade järgi tekkis paikseid
kingseppi isuri küladesse selle sajandi al-
gul. Nad olid väljaõppe saanud Narvas või
teiste käe all. Ka talutöid ei jäetud una-
muse, vaid oldi kõikjal mehe eest väljas.

paikaulized saposnikas out's'i auku tä-
tā vekkā. saposnikas out's'i taululized
inemizēd, taupojād. kesān mēta kinnets'i,
a taurenna sāppai omment's'i (MF).

Ka kingseppadel oli oma kutsetunnistus.
Tavaliselt nõuti seda linnameistritelt, maal
saadi ilma hakkama, nõukogude võimu
ajal asi ühtlustati.

patentti eli i saposnikau. ku patenttia
ebē, et-sā tūtā tehjā, mintin ekkō pro-
fessija. patentti eli paperissa dōgovor, a ger-
bas pällā (KA).

Paikseid kingseppi võis leida ka isuri kü-
lades ilmselt juba 19. sajandi lõpul. Igas
külās kingseppa polnud (vagu vadjagi alal),
see tingis rändavate meistrite (enamasti idast).
Rahvalaul viitab kingsepa põlisemale nime-
tusele — sündari ja algselt võis saposnik

sapožnikka tähistada just vene päritoluga rändkingseppa. Hiljem, vene kultuuri ja majandusest tihedalt lävides, laienes nimetus ka paiksetele meistritele.

hüvä tüttöi, kallis, tüttöi,
anna minule keppä!

en anna, en anna
enney, kuin tös minule jouthia.
kukkoi jökrigi sündarille:

hüvä sündari, kallis, sündari,
anna minule jouhia!⁹

Alljärgnevalt sõnawarast.

A. Põlissõnawara ja üldsed laenud

jätsü 132

kurpsa 246

mahso 329

poika 590

pome 596

sepa 1073

tutjä 1252

järki

makso

poig

pome

sopa

saata 282

pöytä 699

meistari 342

töölä 254

meistari

külä

Sellesse loendisse on võetud ka meistari. Ta on laenatud läänemeresoome keeltesse ca 500 aastat tagasi (vahetades välja sepa), kuid on antud keeltes täielikult kodunenud.

B. Vene laenud

fartuk	< фартук	fartuk
katserevi	< коревать	
näfka	< лавка	näfka
masterskoi	< мастерская	masterskoi
merka	< марка	
patentti	< патент	patentti
priježži	< приездный	
santimetra	< сантиметр	santimetra
sapožnikka	< сапожник	sapošnik
spetsial'nei sepa	< специальный	
strumenti sauta	< инструмент	strumentti
zakāz	< заказ	zakāz
živodjōri	< завод	
tavara	< товар	
tööläsapožnikka	< сапожник	küläsapošnik
vālingā tetšjä	< балет	

Selle peatüki sõnavaras on kerge ülekaal
vene laenuel. Esimesed kokkupuuted toimu-
sid vene rändmeistritega, seetõttu võeti üle
paljud oskussõnad. Üks hilisemaid laene on
kindlasti patentli, priježži kujutab aga en-
dast ilmselt barbarismi.

III. TÖÖVÕTTED

ühthe peatükki on koondatud ka verbid, mis kuuluvad oskussõnade juurde ja on operatsioonide nimetusteks kingsepa töös. Käsitletud pole parkimiseiga seotud verbe, need on antud eespool vastavas peatükis. Eraldamine võimaldab esitada sõnade lähema analüüsi.

Kingsepal tuli õnnelda sääred ja pealsed, tallad tikutati, ääred lihviti klaasi ning liivapaberiga, kõõruti raspliga. Pealsed pingutati talla alla, ülejääk lõigati ära. Kantud jalatseid parandati, kas löödi posttallad või upotatud alla, lapiti pealsed. Talla ääri mustendati jõigiga, mis kuumaks aeti, või negurssiniga. Ahtaid jalatseid venitati. Huuata on märkida, et vasjalased lõikasid nahka, nuga nn. seespool kätt, vene meistrid aga tesa väljapoole hoides.¹⁰

Niiid aga kõigest lähemalt.

¹⁰ K. Georgijevi suuline teade.

A. Pölissonavara ja uudet laenud

ajä	12
ihmata	102
kūmettä	251
leikata	284
lütä	319
paikata	458
painata	459
pannä	483
puhastä	624
takoa	1209
tehjä	1252
tiukata	1316
tsäriä	265
temmata	1266
emme ma	430
varisuttä	1653
venuttä	s-ugri
vilitä	gem.
reitä	s-ugri
vehtä	444

kräppia gem.

ajä	
hiäroa, hiotä	72
kūmenettä	
leikata	
lūvva	
pannä paikkä	
pannä	
puhastä	
taotä	
rakentä	723
harottä	60
käriä	
temmata	
ommo ma	
venuttä	
vilitä	
voitä	
ottä	

kurrata 246

mitata 346

nakuoa < naguea

pletittä germ.

ruurata 859

mitata

lūvvā nagueākā kin

punoa, pletittä

uurata

Selles rühmas on vane sõnu, mis tähistavad üpris hiliseid toiminguid. Siin on tegemist oskussõnade säilimisega uude operatsioonide puhul, sest põhimõtteliselt on need tehingud üpris vanad.

B. Vene laenud

apsuživatj < одесувать

klejata, kleittä < клею, клеить

kleittä

krāzgata, krasittā < краска, красить

krāsata

naboiķas pannā < набойка

naboiķas pannā

prāvittā < испавиць

prāvittasa

rovnittā < ровни

rovnittā

ruptsīķas pannā < рубрик

ruptsīķas pannā

strukata < стругать

strukata

zarupsīķas pannā < зарубрик

zarupsīķas

špirkoittā < шпилька

lūvvā špirkākā

Verbide xas on vene laene vähe, enamasti

on tuntud võtted oma keeles kinnistunud.
Laenatud on nii nimi- kui tegusõna ja mu-
gandatud verbideks (näit. krāzgata, krāsa-
ta < краска ning krasittā < красить). Ise-
loomulik on ka oma ja võõra sõna kom-
binatsioon (nabotikas panna, ruptsikas panna).

IV. TÖÖRIISTAD

Tga ametimees kasutab tööriistu oma erialale vastavalt. Käesolevas peatükis vaadeldakse kingsepa töövahendeid. Osa neist on laiemalt kasutatavad, enamus aga puhtspetsiifilised.

Üheks vanemaks tööriistaks on kahtlemata nuga, millega kisuti pajukoort ja lõigati nahka. Algselt kasutati ilmselt püssi, hiljem tulid koolutatud metall-lehed, nahkümbris pidemeks (joon. 6).

nahkā i sāppai leikats'i (~ rovnitats'i)
nahganveitsēkā (MF).

ku sapožnikā kuraz liikkazi üvi, nis eli terävä, a ku eb-leikanou, nis tülpyä (KG).

Nõrdlemisi varakult võeti kasutusele ka kõver hambata naaskel (= krutšok), õmbustus- traat ning vaha ja pigi traadi võidmiseks. See punuti tavaliselt linakiudest, et oleks tugevam (joon. 7).

pehnovaist punots'i drätvä, minekā raken-

tä keegi. (MF). meil ei eenu klijä, keiki em-
ment'i drätväkä (KG).

Oli jalatsite valmistamise esimesi etappe
(peale riiske ja pastlaid), kui õmblemine oli
ainsaks mooduseks, saades ka jalanõude val-
mistamise üldnimetuseks - vdj õmmetua sä-
-ppagoi, is õmmetua säppai.

näskeli on iemä ammassa, kokka tēb sū-
rē reijä (aukō) i säppaga tuleb vettä täün.
näskelima õmmetas pikidrätväkä. drätvä
reijetä pikiväräkä (piki i sigārazva). sõje-
tetti piki, panti sigārazvā süärne i tšihu-
tetti, tuli üvä vära (KG).

meil oli ain näskeli, kover ilma ammasta
näskeli. vanamajaka ep. kleitettu, ain om-
ment's'i drätväkä. smatets'i sampanrazvā
i piki kera i rīs keitets'i, tuli vära (MF).

Talshadega jalatsite puhul võeti appi lüis-
tud, ringe naaskel ja puutikud. Algul ka-
sutati nahkset pingutusrihma (vdj španteri,
is španteri), millega lüistul tehtav jalats
tõmmati põlve peale. Nii sai pealsele talle
alla panna ning kirni tikutada. See oli king-
sepa alasi eelkäija.

sapošnik ku ompeli, panti španteri jaa-
kä. Jõin ots. oli pooven päil, rīs ompeli

drātvākā (MF).

španteri eli kahta sermea sad'da nahkaremeni, perwē kerkūtta. španterikā roukkas ku pehjä sei amā. etsas panti tšini i panti ümpäri jaugā perwē päälle. iumā nitā sapožnikka ep. sā tütä tehjä (KG).

Nii nagu susside, kergete kingade ja viltide tegemisel valitses õmblemine, löödi saabas- te ning säärikute tallad tikkudega. See oli võimalik nii liistul kui kingsepa puust alal (ved'ima). Alasi (foto lk. 103) koosnes kahest poolest. Ühel otsal parandati või tehti pealse- osa, teisel kanda. See oli juba suur meendus ja tavaliselt õmmeldi jalatseid kodus špan- teriga liistu peal.

eli pūved'ima. senēkā tehti sapožnikas kuja päl tütä niku i lidnas tehti. a hü- vāt sapožnikas tehti korotkoi päl üvi rāppagoi (KG).

Liistud kuulusid juba rändkingsepa in- ventari. Praegused nimetused — korotka, kop- para, kopusa (joon. 8) — ongi nende mõjul kinnistunud. Mõodu võtmisel tuli jala eri- pära ilmsiks ning sageli tuli liistu kül- gedele või kaehusetõusule lisanahad liina.

üvāt sapožnikas tehti korotkoi päl

säppagoi. i sūrit i pēnit enti emad ko-
notkaad i pälluskorotkaad. tsüläzä heik lü-
ti pūšpinkakā (KG).

meil lõts'i kaik pūnaguakā i vannai i
ūsi säppai koppanan päē. ku koppana oli
pēni, nis lizāts'i kül'kisnahkoi i podjoma
lizāts'i nahkoikā (MF). nahkatükki kopma
päē eli letsiinka tai nakleika (KG).

Et pealist põhjaga kinnitada, tuli enne
svikkida. Svikkide (joon. 9) ja -naeltega
pingutati pealsenahk ning töodi liistu kül-
ge. Siis lõigati üleliigne nahk ära ja tallad
tikutati alla.

enti kurrimizēpikēs, senikā temmata
nahka kopma päle. ku kurratā nahkā, nis
pannā nagroikā tsin, a peräs drātvākā
emme mā (KG).

Kui pealis oli valmis (ka viimistletud), tõm-
mati liist vastava konksuga välja (liistu-
konksuga — joon. 10). Sel oli veel nahk-aas ta-
ga, et käel oleks mugavam.

säppagassa temmata kopma pois kopu-
nakokakā (KG). koppanankokakā temmat's'i
koppana vällä (MF).

Kui tehti madalat jalatsit, siis liistu väl-
ja tõmbamisega oli see praktiliselt valmis.

Säärikutel puhul asuti siis sääri õmblema (seda võidi ka varem teha) ja pealsega ühendama. Säärenakk koolutati vastaval laual (nahgā rauta — joon. 11) ja õmmeldi traadiga kokku. Traadile pandi saharjased otsa, nahasse tehti naaskliga augud ehte ja õmmeldi, kaks käega traati tõmmates. Selle kohta on vadjalastel huvitav ütlus:

portnoi empēB, re sab nigrākā tsāttā:
leipā rautōrē, leipā rautōrē. sapožnikka
empēB kahē tsāēkā: leipā ebē, xod' me
nextsi, leipā ebē, xod' me nextsi (JL).

Harjased võeti tavaliselt vanalt naalt, need olid tugevamad.

üvāt arjasset emā vanama sigama (KG).
šetinaš pants'i dātvan otsā i reižēkā om-
mend's'i sappa (MF).

Saapa sääred pingutati peale õmblemist sääreliistuga (pravira). See (joon. 12) koos-
nes kahest osast, küll löödi vahela ning sää-
red tõmbusid pingule.

eli puine pravira tehtü, kaks pūta i kli-
na välli. varsisipšit euti, nahkasipšit. re
euti puizeš i rad'daš niku epežēlāngis.
sipšit ajetti suāmē, nāil eli etšaz nikāli
munakas, a takapōš eli tasein. kili ajetti

välli. pravira pētti sūnē i pēnē varzē,
pārmed keik senēkā tiukkāb (KG).

puinē pravira oli tehtū niku inenizē
sāri, a klina oli keskpaikkas. se harottā
sāppan varrēd (MF).

Kui nakk oli liistul pingule tōmmatud,
siluti vastava hōõmnispuuga (-ulliga - fo-
to lk. 104) või haamivarrega kortsud välja.
Sageli kopsiti nõrgalt vasaraga, eriti pealse-
osa.

enti mokomād muraad, puize. prā vitab
keik, štov, eumeis eikea. šnūnū nakkā
tehti rakjāssi (KG). oli pū ihmānist varš,
senēkā ajēt'si põhjan ārēd i varrēd rak-
jāssi (MF).

20. sajandi nähtusteks on liimimine, naellad,
kingsepa raudalasi ja õmblusmasin. Enimese
puhul kasutati nn. kruustange (nazimk-
ka - foto lk. 104). Nende vahel hoiti jalats
surve all ning tallad jäid hästi kinni. Me-
tallnaelu kasutati algul vaid parandami-
sel (mupsikute, posttaldade või kontsaplekki-
de puhul), hiljem ka nute tegemisel. Abdsi
nn. külm kingsepp kujutas endast varem
raudalust (joon. 13), millel oli pealse ja
kontsade parandamiseks vahetatav osa. Htl-

jem asetati mõlemad metallplaastile omaette varda otsas (joon. 14). Õmblusmasinad olid kas käega või jalaga ringi aetavad. Kõrvinasid kasutasid juba rändelkingsepad, teine on aga uuem nähtus.

sapošnikai oli üks mašina. meile kü-läz oli jankamašina, se oli zipkerimaš-ina saksast (MF). sapožnikai eli ompelus- mašina i snēkā emmēti pällised i var- ved (KG).

xoroxnei sapožnikka eli kahes tükis. rautavedimai on tšentsä i rautanagria-ka lüti põved pehjas tšin (KG).

xoroxnei sapošnik oli kahes osas: on ra- kentava i üri ompelija. koppai oli kab- mukkoi varo, a rautkoppai puolipohji varo. nämä out's'i vanoi säppai varo (MF).

Naelu oli mitut sorti, kõige tavalisema- teks 1,5 cm pikkused raudnaelad ja vask- teksid. Pikapeale tõjuti tikud välja, al- gul linnas ning kontsa tegemisel-pai-ka- misel, siis ka maal ja taldade puhul.

meie out's'i vaskivintao, a koton löt's'i kaik pūnaguāka. kab mukka varo out's'i rautaižeo nagrao, a pohjiē varo puizēo (MF).

kräppinagrao eiti keikka lühepäo - põu-

teis- santhia, vaskinagrad kahs santhia. ka-
hē santikā lūti nellā nagrakā nupitōik-
kā, a ūṣsanthizēkā ūmpāri tōin. krāppi-
nagrad euti xousorei sapōṣṇikā nagrad (KG).

Vildid õmmeldi vildist vahatatud tria-
di ja kõvera naaskliga. Seegi oli ilma sālgu-
ta. Talvelühtud koolutati liistu peal, õm-
meldi kerged nahtallad lisaks ning tava-
liselt sellega püüdluti. Põhjanakka võidi
muendada, eriti kui sääred ära lõigati ja
vaid põidu kasutati.

vālin'koi omment's'i viirokast (MF). vā-
lin'kanāskeli on nūt kokākā, a ennē eb-
elmu. miā en enpē kokākā, se tēb sūnē
aukos (KG).

Jalatsite valmistamisel või parandamisel
on üheks viimaseks etapiks viimistlemine.
Tallast läbi tunginud tikud hõõuti põh-
japlaspliga (joon. 15) maha, seejärel pandi pinso-
lid sisse. Randipealne töödeldi randimulli-
ga (joon. 16), talla ääred lihviti klaasi ja süs-
liivapaberiga. Seejärel pandi regumssiini peale
(ka kontsa äärtele) ja rummeldati pigiga mus-
taks. Kahjuks ei mäletanud keelejuhid rum-
lite kohalikke nimetusi, nähtud oldi küll.

Lihvitud kohad mustendati pigiga, jalat-

sid lasti natuke seista ning peale harjamist
oli kõik valmis. Kantud ja kulumud jalanõu-
rid ka värviti, aga see on uuema aja tava.

vāra ajetti varissi, sis nunnakā ajetti
ranttia. nunnatē panti tšerniā i mitā-
le vėl mussā (KG).

rašpilikā puharsēt'si sāppai, a napinkā-
kā ep. puharsettu. rants'ia, kabrukā i
zadnikkā voijēt'si nekrušinākā, sis ajet-
s'i kintamā (MF).

gudron eli tükkipiki i koton tehtü. se-
nekā veijetā dhātvā. piki tšihutetti raz-
vākā, tuli üvä vāra. ku pehjas kumutā,
sis veijetā nītā. eli tōž sapožnikā krāp-
pi. senekā sapožnikka krāppi pehjas i
tšültši (KG).

Viimistlusvahendeid (värw, vaha, liivapaber)
saadi tavaliselt poest. Pigi ja vaha tehti ka
kodus, hiljem, kui lähteaineid vähemaks
jāi, oli mugavam poest osta.

kuazipaperi eli esettu iāfkassa, kuazi
tōž. pikivārā i voskā mūti tōž iāfka-
za i krāskā. kuazipaperia eli keumeo
iātua: sorrea, keski iātuiue i üvi hie-
no (KG).

Aga nüüd lähemalt sõnavarast.

A. Põlissõnavara ja üldsed laenud

hõpa	88	hõpa
jēvi	119	jouhi
kokka	208	kokka
kuraz	273	reitsi
pih'e's	542	pihi's
piki	556	
razva	742	razv
varsi	1659	varsi
vasara	1665	vasār
vaski	1666	vaski
ülle: ült's'e's	93	

ammaz	54	
kīli	278 2	
kuazi	190 1	quazi
kuazipaperi	488	
nāskeli	368	nāskeli
nagua	369	nagua
rautanagua	750	rausnagua
rigā arjasset	58	
terwa	1276	terwa
tükkü	1447	tükkü

Siin hilisemateks laenudeks klaasi ja pa-
-peri. Esimene tuli koos klaasiga, teine tõigus väl-
ja oma nimetuse (tšijänalka).

B. Vene laenud

drätva	< драва	drätva
gudron	< угрон	gudron
холодней хараžnikka	< холоднеи	холоднеи
instrumentaž	< инструменти	instrumentaž
klaasikuiju	< кружок	
	назадак >	naždakka
klina	< клин	klina
kleija	< клеи	kleija
koppua	< копир	koppua
kraska	< краска	kraska
laska	< лак	laska
letsinka	< лез	
maššina	< машина	maššina
molotka	< молот	
nakal'uska	< накалывать	
nakleika	< наклейка	
nazimkka	< нажим	
pravila	< править	pravila
pläti	< плита	
rašpeli	< рапира	rašpeli

reziŋkka	< pezuua	reziŋkka
šipsikka	< uşunuşu	
španteri	< <u>u</u> nanagvye	španteri
špirka	< <u>u</u> nulbka	špirka
tavara	< Tabap	
tšernira	< repuua	tšernira
tšülmä xoxotka	< xoxog	
tökötti	< gerox	tökötti
vaksa	< bakca	

Selles peatükis on vere sõnade ülekaal ilmselge. Võib arvata, et tööriistade osas on enamik muendusi tulnud vere keele kaudu, kaasa arvatud rahvakeelne pläti. Muutav nimetus on kingsepa raualt alalt: tšülmä xoxotka, xoxoxnei xoxoxnikka tähistas aga peale hilisema alalt ka linna juhukingsepa. Osa sõnu on üle võetud ilma suurema muudatusega nagu selgub tükkü ja kuiju, kili ja klina vms. paralleelsest kasutamisest.

V. JALANŌUD

Jalanõusid nagu rõivaidki hakati kand-
ma väga kauges minevikus. Kogemuste suure-
nedes kasutati sobivamaid materjale, täi-
ustus tegumood ja valmistamise laad. Vii-
mased kaasresid alati otstarbekusega. Soo-
me-ugrilaste põlised materjalid on puu-
koor ja loomanahk, jalatsitüüpideks aga
rüisud ning pastlad, mille hegemoonia kes-
tis 18. sajandini. Sõna pastel on türgi-tata-
ri algupära - postal ja jõudnud läänemere-
soomlasteni läti keele kaudu - pastala.¹¹ Meie
nimetus keriking (vdj tšeritsentsä, is kerikenkä)
tuleneb valmistamise analoogial puukoorest
(sm keri ja mde keri 'koor').¹² Praegune vadjä
ja isuri laptid 'rüisud' on laen vene keelest.
Mõlemad jalatsid katsid vaid põia, seetõttu
mähiti säärtel rivad (vdj ripa: riva'd) ning
kinnitati paeltega. Sääremähised kaunistati
värvimisega, levinum oli punane. A. Olearius

11 J. Manninen, ERMA III, lk. 465.

12 op. cit., lk. 458.

märgib oma reisikirjas¹³, et eestlased viiske ja raagnahast pastlaid kannavad, seelasama võib oletada ka vadjalaste ning isurite kohta. 18. sajandil hakati kandma kingataolisi jalatseid (kotad)¹⁴, mis meenutavad veel suuresti pastlaid. Need olid madala kontsaga või ilma, lameda pealse ja ühe õmblusega ninal. Ülaservast käis läbi paal, mis kinnitati säärtel. Valmistati ka algelisi saapaid, kjūkao'e eelkäijaid. Kindlamaid jalavarje vajati mitmetel töödel ja talvel kliima pärast. F. Tumanski mainib, et vadjajalatsid on teatavat liiki tuhvlid, ilma kontsadeta ning seotakse nõõridega jalgade külge. Isuritel olid madalad kontsadega kingad ja sääremähised. Narva soomlased kandnud suvel kingi, talvel saapaid.¹⁵ Linnades toimusid ühendused kürenini ja levisid sealt maale. Võib arvata, et sellest ajast peale hakkasid liikuma ka rändkingsepad.

Järgnevalt vaadeldakse vadjalaste ning isurite jalarõusid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul. Ühest nahatükist valmistatud

¹³ EÜSA II, lk. 38

¹⁴ E. õpik, Vadjalastest ja isuritest, lk. 83.

¹⁵ op. cit., lk. 67, 75, 95.

jalatsi vanimaks nimetuseks on king (sm ken-
kä, vdj tšentsä, is kenkä). See on vana sõna
ja ulatub kaugesse minevikku (mole ken,
komi ken). Nadja keeles kujunes ta ka jala-
nõu üldnimetuseks (tšentsämiz). Lapsed
kandsid käima hakates väikesi surse (tap-
ka), hiljem joosti ringi paljajalu, talvel
oldi toas. Kui asuti karjasena teenistusse,
saadi viisud jalga. Nene mõjul kasutatakse
praegu nimetust raptis, põlvne vorm on
pagratsennäs. Viisud andis perenaine leiva-
kotiga ühes või punus pois nad ise val-
mis. Lühike amet võttis põhjad kiiresti lä-
bi ja nädalas läks viiske 4-5 paari.

rahzet - tšäiti tšennättä, re euti ko-
ton, näit eb emu kuhē mennä. ku rah-
zei eli seitse-kahesa võtta, panti pāste-
rissi karjušille. pāsteri eli karjušil api-
nik (KG).

Viiske kandsid vahel ka täiskasvanud,
need olid kerged ja mugavad.

raptis euti pletitettü ninipü kõressa
i koivutohossa. menikkäs vanäs inemi-
zed tšäiti pagratsentsillä einä lümaz
i gribaz (KG).

Pastlast kujunesid 18. sajandil lihtsad lah-

tised kingad - ülittimed. Kontsa tavaliselt polnud, pealsed õmmeldi talle külge.

ülittimed eiti isema nauhai, kaheš tü-
küš - pehja i pällis (KG).

Aste kõrgemal olid liistul tehtud ubakas
~ ubakas. Mehed kandsid neid säärtega ker-
gete saabastena, naised madalaina. Isurid
tegid need jalanõud kontsadega, vadjalased
ilma (foto lk. 102).

ubakka oli isman vart, oli koppaean
päl kurrotu, pällisnakk omment's'i diat-
vaka. oli matana kabuk zadnikkanahgā
kera. a vai põreza kabukkā ei joid. me-
hijē vart omment's'i varrēš jerrā, out's'i
kerkeāš kesäsäppāš (MF).

Tavalised jalatsid olid ka uliggad (foto
lk. 98). Need tehti juhtinahast kannakapi ning
meestel ka säärtega. Noodri järele tarvidust
polnud. Nii ubakas kui uliggas olid nn. uni-
versaalsed jalatsid, neid võis tõmmata kum-
marsegi jalga.

ulikka eli juhtinahgassa, keemesa tükis-
sä, kanneti tšezällä i tarven tōž (KG).
ulikka oli naisil isman vart, mehil varri-
kā se on sitā iittā ku ubakka. tämal on
ommentu varsi, podnarjātā ei jomun.

pikkarain nahkatükkü on zadnikā (MF).

tšennāš euti' ühëraizeš, nī kurajangā
i eikajangā ema (KG).

Neel üheks sammuks edasi olid bašma-
kaš ~ bašmukaš. Need tehti pehmest vasika-
nahast madala kontsaga. Tavaliselt olid nad
eest nõõritavad, kuid külgedele võidi panna
pingutuskummid. bašmakad (joon. 17) olid pi-
dulikumad jalatsid, ka kasutati nende val-
mistamisel liistu mõlema jala jaoks eraldi.

bašmakas euti' minü aikan esimeizeš
naisijē tšennāš, ne euti' praznitsneje. baš-
makas pētti' tütöt pühā aikan jangaz. üps
eli prāvei a tein lēvei. sīs vėl varsijēkā
eb ema. meil euti' ne üvāssā nahgasa (KG).

meil out's'i bašmuskas tēnomas nahgās, nō-
ren varžikan nahgās, šavrost. naisin out's'i
reziņkojēkā bašmukaš, ne out's'i kül'kis. baš-
mukaš out's'i šnurkikā i pistonijēkā (MF).

Ka nende jalanõude puhul kasutati riba-
sid, et hoida sääred soojad.

vanāš raizikoš kannetthi' ripoi ümpār
vōtta, sīs - sāreš euti' ain sōjaš (KG). va-
nāš raizeš pēt's'i ripoi, eli vī punottu i
senēkā kārīt's'i pošen ahitāssā (MF).

Meestegi jalanõud edenesid tasapisi. Ko-

dus valmistati ühe liistu peal lihtsad saapad — krjūkaš (foto lk.99). Pealsed olid ühes tükis ilma ühendava keelekeseta saapakurgul. Säärte pikkus polnud kindel, sisse pandi vooder ning kõik õmmeldi traadiga kinni. krjūkaš olid kehvaspoolsest nahast ilma randita, tald ühendati pealsega.

vanamaja eiti' musassa tavarassa säppagaš — krjūkaš. ne eiti' iumä streukoittä. pällüz eli heik ühiz. sisse eli pantu podnarjāda. krjūkaš eiti' varitsennäš, koton tehtü, keemesa tükissä. ne eiti' ühe korotkā pāl tehtü, pā kumpā jankā tahōš. keik emment' drātvākā. es-tä emment' pällüz, kabrukka eli jo tehtü, nīs empelimma varre (KG).

meil out's'i kera krjūkaš. takan oli vān üks onpouus, oli pitki varvikā i matavoi-kā. rantia ei-joumuš (MF).

Koduses majapidamises ning toas kasutati vānu saapa- või vildipõidasid (vdj oborka ja tavukka, is obork ja tavuk). Kui need päris ära kanti, visati minema.

obork oli iumä vart, vān säppä terä. tavukas out's'i ku hōpasäppäs leikats'i varres

vällä. aue on nahgas ommentu (MF).

oborkas euti ku varred reikatti pois, re euti ni kevas. miä näit tšiwē hamarākā rāimizin, pehmeäsi en sännu. ku euti jo vanas rained, nis vizgatti pois (KG).

20. sajandi algul saadi jalanõusid ka linnast. Peamiselt toodi säärikuid ja poolsaapaid (kamaššis, patinukas). Need olid küllalt kallid ja neid püüti kanda väga ratsionaalselt.

tšentšia esetti lidnaza, tšen tei kamaššis, tšen säppagas. tšäiti narvarza kamašši tōmas tai petteriz säppagoi tōmaz (KG).

Linnast toodud jalanõud olid pühapäevased ja nendega mineti vaid „paremasse kohta.“ Väga iseloomulik näide selle kohta on igapäevase kirikuse minek. Nii toimusid ka eestlased.

säppas pant's'i hart's'ialle ku men't's'i kirkō. ku out's'i kirkō jures, nis pant's'i jangas kengki, a kottō takas kengättä (MF).

ku menti tšerikkō, tšennättä menti ku tšerikkōssa, nis panti pomsäpniškas jaukā. tšerikkosse lähetti pois kottōse, tšaz vetetti sapniškas pois i tšennättä tšulti kottō (KG).

Selle sajandi algul muutus kingade ja eriti saabaste sortiment suuremaks. Linnas tehti patinkasid ning saapaid ka lakk- ning kroonnahast. Kannaosid olid paeltega, madala kontsa ning säärega (joon. 18).

kannaosid - neil olid s'i šnurkas, pääl oli leikattu, varred lühikräised, peretad xromovoid. kaubuk oli matala (MF).

kannaosil tai patinkail ku euti rezinkas, n's šnurkei ebe tarviz. patinkail euti kanašilmäid (~ kanašilmäid). meijä aikā euti pistoniid, a kahssata votta takas kutsuti kanašilmäid (KG).

Umkes samasuguseid jalatsiid kandsid ka sõjaväelased. Neil olid patinkad jales, sääre ümber keerati obmotka, mis meenutavad naiste ribasid. K. Georgijeni järgi tehti jalatsiid valgest juhtnahast, ka mähised olid valged.

obmotka euti seturi löennäid, tehti vauke, assa juhissa, keik eli vauke. obmotki meil eb. eduu, vān setamehil (KG).

obmotka oli sotamehel ümbrā s'ari. se oli pitkä lint's'i. sotamehel annet's'i botinkas, a vartta ei jomuu, n'z obmotkail k'arit's'i säred kin (MF).

Kalavinskid olid pika säärega sääri-
kind valgest juhtnahast. Nad olid liistul teh-
tud, tallad löödi tikkuodega alla. Ilmus ka
pealsid säärtega jalakurgul ühendav kaalu-
skeeleke. Oma nime said saapad Vasknar-
va meistrite Golovinide järgi, kes allisid
jalanõusid valmistajad. Meid kutsuti gavō-
vinskije.

gorofke¹⁶ säppagad euti¹ strekākā, a
krjūka² ekē (KG).

Merel kanti veesaapaid. Neri olid pealsed
kahekordest nahast, sääred tõusid kube-
meni. Põlveõndlas tõmmati rihmaga kokku,
et kindlam tunne oleks. Saapaid võiti tõka-
ti ning hülgerasvaga, et veekindlus taga-
tud oleks. Soojuse mõttes oli sees kindlas-
ti ka vooder.

meri dalisko talvi saapõgā pālūz õm-
mõlla kaks kõrtõin.¹⁶

merisäppagad euti¹ vankeassa i musassa
tavarassa, üvā vazikā nahka eb razze vet-
tā. ne euti¹ pītšī varijēkā i nahkapehji-
kā. kerkeā eli tsāvellā merellā, varre² eu-
ti¹ pehmēā, pälle pevē pītšā³. zborā eb eu-
m. auitā pevē panti⁴ rihmākā tsōin, eli
kerkeāp tsāvvā. veijetti⁵ tōkōtikā i iiltse-

¹⁶ ESA 19/20, lk. 219.

razvākā, tuep- pehmēä (KG).

vesisāppai voijets'i siä razvākā, pohjat-
terwākā, peretas tōkōts'ika (MF).

Vesistel töödel kasutati muudel juhtu-
del kummisäärikuud, mis on uuema aja
prunk ja vabriku kaup. Tuli ettevaatlik ol-
la teravate orkide või naelte puhul, metal-
li ja klaasi vastu on kummi järelaadlik.

reziḡkasāppaganna euti' bamazei'neje pot-
kuatka (KG).

Hästi jalale libuvad saapad olid sōmē
tsennād. Need olid terava nina ja kitsa peal-
sega kroosnahast säärikud. Kindlasti olid
neil ka nahkribad (kōwad) saapa jalga-
tõmbamiseks. sōmē tsennād olid rohkem lin-
laste jalatsid, Vadjas ning turis tuli neid
väga harva ette.

sōmē tsennād euti' teravā nenākā i alta-
jē pällisēkā; nita' meil eb- emu (KG).

Meeste igapäevasteks jalavarjudeks olid
saapad (~ säärikud). Need tehti puukõrre-
talutati tikitud. Sääred õmmeldi sääre-
laual, kannakapp ning pits tugevdati ri-
idega. Saapad olid randiga ja sääs soliidsete
kortsudega. Kriuksuga säärikud tehti kroos-
nahast. Sisse pandi vooder, põhja pinsol. Viima-

ne ilmus koos tikutamise, sest põhi ei jäänud siledaks. Rant ja konts lihviti ning rummeldati, samuti õmblesed.

mehijē sāppagoil renā eli tülppä. pehjanakka eli paksu äjänakka, varres panti' vazikanahgassa tai lehmānahgassa, zadnikka juhtinahgassa. zadnikka panti' toho välli. rantas euti' üil sāppagoil i patijkoil (KG).

sāppas omment's'i rantika. vasaräkä sāret's'i põhjas kün, nāshelika teht's'i aukos i pūnaguas lōts's'i aukkoil. risinakk on podnaryāda. risinakk oli hoikast vazikanahgast, terä oli juhtinahgast. rantia, kabunkka i zadnikka voijet's'i nekrušināka (MF).

Tugevdatud pitsiga säärikud olid isunitel bul'dogunenād, bul'dogsāppād. Kui jalats jäi väikseks, anti vähemale jalale kasutada. Venitada sai vaid vilte. Kui tald oli jäik, võis õmblesed purustada. Kui pealsed kulusid, pandi lapid (sājuška) peale, mis käis jalats edasi.

bul'dogsāppād — reiē out's'i kovas renād. kova nahka pant's'i peredan i potkuatkan välli. a mit kleitetā materist (MF).

ku tšentš eli ahaz tai lühid, angetti' pēnepälle jaugonit pittä, eb-venutethu. peh-

ja eli keva, ep-sä venutta. ku peretas men-
nä vanepari, panna säjuškaš (KG).

Joukamad mehed kandsid häid kroon-
nahast sääriskuid, neile pandi kriuksu sis-
se. Seda võis kingsepalt tellida, kas 3 või 5 ko-
pika eest. Tallanaha ja pinsoli vahele pandi
kõva võtud nahatükk, mis kuivades kriuksu-
ma hakkas.

stelkâ i pehjä välli panti nahkatükkü.
täma eli veijettu i kaukas skripatti, var-
kämte ep-sänuu mennä. nahkapinnaš tult-
ti vasatikkö i tuli skrippa. nikkâš mehed
pëtti skrippavas säppagas. a kõühâš me-
hed euti varissunneš säppagas jalgaza.
eb-emu aika panna skrippa (KG).

Linnas tehti väga kvaliteetseid ning kal-
leid lakksääriskuid (ne euti järeveid), kuid
kanda said neid üksikud. Maarahva hul-
gas läid kiiresti läbi presentüidest sääste-
ga kirsasääriskud (levisid 30. aastail), mi-
da võiti tõkatiga ning mis hoidsid kenas-
ti velti.

kersovei säppagas euti iinnâ potkust-
kâ, varsi on materissa (KG).

Prægune laiatarbekaup - kalossid - oli sa-
jandi algul iluasjaks. Nad olid „roos rinnas“

est ja tõmmati jalga pühade ajal.

pühah pän outsi karošid. temmat's'i baš-
mukkai pälle, a mehed kamašin pälle (MF).

seitsetšümmeet võtta, ku augehti kassin du-
ra karošid, is fabriikka tetsi. karošit
pētti dĩa masē, euti kullid (KG).

Nüüd veel kahest jalatsist (rihmikud ja
punkingad), mida küll kanti, kuid soo-
singut ei leidnud. Neid hūiti põlastavalt
kerjusekingadeks. bazanoška ja pūtšennä
levisid 30. aastail, neid osteti linnast.

bazanoški euti keräjätsennä. es meē
lirā täün, takkā meē lirā täün. bazanoš-
ki on remenissa tehtü tai varkeassa kaq-
kāssa. on varepijē i raprijē - nemnia (KG).

pūtšennä - pehja eli puine a keik nū
eli nahkein. keik eli puhtē nagrākā lū-
tū. juteti sto keräjätsennä (KG).

Alljärgnevalt vaadeldakse sõnavara.

A. Põlissõnavara ja üldsed laenud

kavasilmä 146, 1026

keräjätsennä 185, 181

pūtšennä 664

pūkenqä

pehja	588
nakkapehja	364
põrpehja	646
rihitsennäð	783
riväð	805
pä	688
pärme	691
varreð	1659
tšentsä	181
tšentsämüz	181
übukka	1583
üliŋka	1581

pohja	
nakkapohja	
põrphoja	
konnattikenkäð	
riväð	
pä	
pärme	
varreð	
kenkä	
jaukine < jauka	113
übukka	
üliŋka	

karwatsennäð	167, 181
merisäppagað	341
pagua	507
paguatsennäð ~	181
tšeritsennäð	183

sõjað säppäð	1111
veisäppäð	
pagua	
kerikenkä	

Varemaste jalatsite ning nende osade nimetused on omakeelsed, hilisemate juures on palju laenatud.

B. Vene laenud

baretka < Сапетка

bazanoška	< бѣзѣношкѣ	bazanoška
bašmakka	< башмак	bašmukka
gorōviniš	< Головинѣ	
xrōmovēiš	< хромоуѣ	xrōmofski
karošiš	< карошѣ	karošiš
kamašiš	< камашѣ	kamašiš
kersovei sāppagaš	< керсѣуѣ	kersovei
kjūkaš ~	< крѣк	kjūkaš
kjūki		
lakinōnovēiš	< лакироуѣ	lakinōnovoi
laptiš	< лѣтѣ	laptiš
morško	< моршѣна	
obmotkaš ~	< обмоткѣ	obmotk
obmotki		
oborkaš	< обѣра	obork
patinška	< батѣшкѣ	botinška
polusapoška	< полусѣпѣ	polusapoška
potkuatka	< подклауѣтъ	
potkleika	< подклеѣтъ	
komnattitsennāš	< комнѣта	komnattikeppāš
sāppagā gorofka ~	< половѣка	
s. streika	< стрѣнка	streika
s. kabmukka	< каблук	kabmuk
s. naboikka	< набѣйка	naboikka
s. peretaš	< переднѣй	peretaš
s. podnarjāda	< поднаряда	podnarjāda

sāppaga padjoma	< ногор	padjoma
s. rantti	< порт	rantti
s. reziŋka	< резина	reziŋka
s. mptšikka	< пыльник	mptšikka
s. skriippa	< скрип	skriippa
s. stēlekka ~		
s. stel'ka	< стелка	stel'ka
s. zadnikka	< задник	zadnikka
s. zboras	< борка	zboras
s. vaksa	< вакса	
s. uško	< ушко	koas
zampťšikka	< запыльник	zampťšikka
šnurka	< шнур	šnurka
tapka ~		tapka
tapki	< танки	
ülethi	< улеги	
vālingas	< валинки	vālingas

Selles peatükis on vene laensõnade enamus ilmne. gorōvinis said oma nime Vasknawa meistrite Golorinite järgi (eesti Kalavinskid). Tõhe kontakt vene keelega on ka vaadja sõnu jälgides märgatav (obmotkas > obmotki, kijukas > kijuki, tapkas > tapki), enamalt jaolt võetakse ainult vastu ja oma keele võimalusi kasutatakse minimaalselt.

Kokkuvõte

Käesolevas töös on vaadeldud kingsepatöö terminoloogiat vadja ja isuri keeles. Teema on enne olulises osas läbi uurimata, seetõttu toetus autor eelkõige keelejuhtidelt saadud materjalile.

Töös on antud ülevaade vadja ja isuri nahaparkimisest, kingseppmeistritest, töötetest, tööriistadest ning jalanõudest 19. sajandi lõpul, 20. sajandi algul. Igas peatükis on materjali vaadeldud etnograafilisest ja lingvistilisest aspektist.

Soome-ugri rahvad on loomade nahku kasutanud juba iidsetest aegadest. Teadmiste ja kogemuste suurenedes õpiti neid ka parkima. Termin on pärit Skandinaaviast ning jõudis läänemeresoomlasteni rootsi meistrite vahendusel. Karusnahku töödeldi rõivaste tarbeks, veise- ja hobusnahku jalatsite jaoks. Esimesi parkiti jahuhapatistes, teisi koortega. Arvestada tuli ka kohalike oludega, peamiselt kasu-

tati nukki- ja kaerajahu ning paju- ja kuusekoort. 19. sajandini toimisid rändparkalad, kellelt pärineb ka nahkade märgistamine teopulkadega (birkas). Siis ilmusid pargikojad, lihtsad kuurid, kus kõik leiduv oli hädavajalik. Töö eest tasuti peamiselt rahas.

Kogu feodaalaja kanti maarahva seas viiske ja pastlaid. Neid tehti-kohendati igas peres, uuemad jalatsid nõudsid aga headjamat kätt ning silma. Esimesed meistrid töötasid linnades ja alevites ning käisid maal lisa teenimas. Ringlesid ka iseõppinud rändkingsepad, kes suviti töötasid oma majapidamises ja talvel mööda külasid käisid. Rändmeistrid oli 18.-19. sajandil üldine nähtus. Vadjas ja Isuris liikusid peamiselt venelased Tverimaalt, kes suvel oma maalappi harisid. Rahvalaulus on säilinud kingsepa vanem ametus - sündari, ilmselt tähistas sapožnik - sapošnik algselt just vere päritoluga rändkingseppa. Kohalikud paiksed kingsepad tekkisid 19. sajandi lõpul. Amet õpiti Nawas, kust osteti ka materjal. Meistritel oli toas oma murk laua ja vajalike tööriistadega, seal parandati vanu ning tehti uusi jalatserid.

Kingsepa üheks vanemaks tööriistaks on

kahtlemata nuga (kuraz). Võrdlemisi varakult võeti kasutusele ka kõver hambata naaskel (nāskeli) ja õmblustraad (diātva). Jalatside valmistamise ainsaks mooduseks oli õmblamine, saades ka üldnimetuseks (vdj em-mema sāppagoi, is omnomma sāppoi). Talda-dega jalanõude puhul võeti appi liistud (ko-rotka), ringe naaskel ja puutikud (špiinkaš). Tükutamise oli võimalik nii liistul pingutus-rihmaga (španteri) kui ka puust (hiljem rauast) alasil (ved'ima). Abivahendite hulka kuulusid ka sikkatangid (kurramišepitš) ja liis-tukonks (kopunā kokka). Saapa sääred õmmel-di nahalauul (nahgārauta) ja pingutati sää-reliistuga (pravira). 20. sajandi nähtusteks on naelad, nn. külm kingsepp ja õmblusmasin. XO-rožnei sapožnikka kasvas välja ved'imast, kui pealse- ning kontsaosa asetati plaadile oma-ette varda otsas. Viimistlemisel kasutati põh-jarasplit (nahkakrappi) ning vundeid. Talla ää-red lühiti klaasi ja liivapaberiga (krāzipa-peri), sejärel mustendati pigi või negruusi-niga.

Soome-ugrilaste ühest nahatükist valmis-tatud jalatsi vanimaks nimetuseks on king (vdj tšentsä, is kepka), tähistades ka pastelt.

Vadja keeles kujunes see ka jalanõu üldnimetuks (tšentsämüz). Põhjust kasvasid välja lihtsad lahtised kingad - ülittimēš. Aste kõrgemal seisis juba übukas ja ülینگاš. Need tehti juhtnähast kannakapi ning meestel ka säärtega. Mõlemad olid nn. universaalsed jalatsid, neid võis tõmmata kummassegi jalga. Bašmakas olid pidulikumat jalanõud, mida naised välja minnes kandisid. Kooluses majapidamises kasutati vanu saapapäidu (šorakas), meeste lihtsad ilma randi ja kaeluse keelekeseta saapad olid krjūkas.

Linnast osteti säärikuid ja poelsaapaid (kamašis), need olid tehtud heast kroonahast. Neid kandisid jõukamad mehed ning talu ja piirsoo vahel pandi 3 või 5 kopika eest kiukru sisse. Meil kanti vesaapaid. Pealsed õmmeldi kahekordsest nahast, sääred tõusid kubemeni.

Hilisemad jalatõrd on kalorid (karošis), mis sajandi algul olid rohkem ehtearjaks, kummi- (rezinķasāppagaš) ja lakksäärikud (lakirōnoveis).

19. sajandil toimus tööstusliku ning kaubandusliku elu vilgastumine, millest ei jäänud kõrvale ka vadjalased ja isurid. Väga palju mõis-

teid on laenatud vene keelest, idanaabrit
õpiti tõlvõtted.

Kõige rohkem esineb vene laene tööriista-
de ning jahanõude nimetustes. Esimesed kok-
kupuutud teinused rändmeistritega, pehjud
oskussõnad võeti reit üle. Nende osas on
vähe laenatud, enamasti on vanade teinim-
gute nimetused oma keeles kinnistunud.
Kontaktid idanaabritega on olnud pikaaja-
lised (ühine territoorium ja majanduselu),
see on ka sõnavara jälgides märgatav
(tšeritsöntä > raptis ; tapka > tapki).
On saavutatud selline staadium, et võetak-
s vaid võrelementi vastu ning oma
keelte võimalusi ei kasutata tervikuna.

Резюме

Дипломная работа рассматривает терминологию сапожной работы на водском и ишорском языке, охватывая материал с дубления до готовой обуви. Изучковое в материале и большинство из этнографического материала собрано самим автором на трех экспедициях в 1974-1976 гг.

Большую помощь оказали автору из опубликованных материалов "Jala-ja säänekatted" М. Маннинена и дипломная работа об этонском дублении С. Ноллимеотса.

По структуре делится работа на два: предьявлено этнографическая и моновистическая часть в пяти главах. В них дается обзор о дублении, о сапожниках, о приемах труда, об инструментах, об обуви в конце 19. века, начале 20. века. Слова рассматриваются в двух группах. К исконной лексике записаны и древние германские и балтийские заимствования, кото-

рых говорящихся уже веки не считаются чужими (напр. лапта, äntsä, töhi, leipä и др.). Отдельно рассматриваются заимствованные из русского языка, которые являются более поздними. В конце 19. века произошло промышленно-культурное оживление, от этого не остались в стороне и водья и ишорцы. Великим народом посредниками русские в новых понятиях и явлениях, завладели и их термины. Часть слов заимствовали неизменной, во втором случае приняли чуждое слово в свою языковую систему.

Больше всего бывает руссизмов в названиях инструментов и обуви (напр. правила, пазімка, парімка и др.). Названия приемов труда более древние и устойчивы чуждому влиянию. Всегда не должно использование русского слова значить, что свое отсутствует. У ишорцев и водьев были поколения с поколения с русским языком тесные соприкосновения и если в разговоре свое слово тотчас не вспоминается, берут в помощь русский язык.

Resümee

Diplomarbeit enthält die Terminologie der Schusterarbeit im Wotischen und Tshonischen, wobei sie den Stoff vom Gerben bis zum fertige Schuhe behandelt. Der sprachliche Stoff und die Mehrheit vom Ethnographischen sind vom Autor von 1974 bis 1976 auf 3 Forschungsreisen gesammelt. Von veröffentlichten Werken boten den größten Stütz „Jala-ja säärekatteed“ von J. Manninen und die Diplomarbeit von S. Nõmmeots über das Gerben in Estland.

Die Arbeit besteht aus 2 Teile - dem ethnographischen und dem linguistischen Stoff in 5 Kapiteln. In denen bekommt man eine Übersicht über das Gerben, von Schustern, Arbeitsverfahren, Werkzeuge und Schuhe am Ende des 19. Jahrhunderts, am Anfang des 20. Jahrhunderts. Die sprachlichen Einheiten sind in 2 Gruppen behandelt worden. Zum ständigen Wortschatz (1) sind auch die wäralten germanischen

und baltischen Entlehnungen gerechnet, die schon seit Jahrhunderte nicht als fremd wahrgenommen werden (z.B. rauta, ärsä, võhi, leipä, tüüla u.v.a.). Die russischen Entlehnungen (2), die beträchtlich später eingedrungen sind, sind abgesondert behandelt. Am Ende des 19. Jahrhunderts fand eine industrielle und kulturelle Belebung statt, wovon auch die Woten und Tshoren betroffen wurden. Die Russen haben als ein zahlreiches Volk Begriffe und Erscheinungen vermittelt, auch ihre Fachausdrücke wurden übernommen. Einen Teil der sprachlichen Einheiten wurde unverändert entlehnt, in einigen Fällen aber wurde das fremde Wort in eigenes Sprachsystem eingepaßt. Am meisten gibt es Russizismen bei Benennungen der Werkzeuge und Fußbekleidung (z.B. nazinka, pravira, napirka u.v.a.). Die Benennungen der Arbeitsverfahren sind älter, sie haben dem fremden Einfluß Widerstand geleistet. Nicht immer soll der Gebrauch des Russizismus bedeuten, daß es kein eigenes Wort gibt. Die Woten und Tshoren haben mit dem Russischen tagtäglich einen engen Kontakt, wenn beim Sprechen das eigene Wort nicht gleich einfällt, kommt das Russische zu Hilfe.

Indeks

A. Nadya sõnavara

Ahjo	19	gudron	47 49
ajā karvat poiz	18	xorožrei sapožnikka	27 45 49
ajā lihat poiz	18	hōno nahka	18
ajā varissi	47	hōpa	48
ammaz	40 48	hōpsaš	48
apsmživatj	24 36	xrōmoveiš sāppagaš	66
astikko	18	xrōmofskeiš	66
baretka	65	ihmata	14 35
bašmakka	56 66	instrumentaš	49
bašmukka	56	izvoska	14 20
bazanoški	64 66	izvoskāvesi	14
birkka	16 17 20	javvōparkki	18
botška	15 20	juktinahka	20 55 59
drāva	42 47 49 57	jēvi	48
dubittā	20	järtšū	11 16 30
fīra v. napinka		kabmukkānagraš	45
galātk	20	kagrajavvōparkki	15
gorofkeš sāppagaš	60	karasilmäš	59 64
gorōvinis	66	kaušis	64 66

kamašši 58 59 66
 kanasilmääd 59
 karvatsennäd 65
 katšerei sapožnikka 24 27
 keräjätsennäd 64
 kersorei säppagad 63 66
 kili 43 48
 kitsi nahka 17
 kuazi 47 48
 kuazikruju 49
 kuazipaperi 47 48
 kuazitükkü 49
 kleija 49
 klejata 36
 kleittä 36
 klina 43 49
 kokka 40 46 48
 komnatitsennäd 66
 kopittä parkkia 14
 kopuä kokka 42
 kōriparkki 18
 kräppia 35 47
 kräppinaguad 45
 kräska 47 49
 kräzgata 36
 krasittä 36

krasirei nahka 20
 kryūka 53 57 60 66
 kuras 14 48
 kurramisēpikē 42
 kuru mihakka 10
 kurpsa 30
 kvateri 25
 nakirōnorei 66
 nampānahka 19
 nampānahkuri 10
 napti 52 66
 lehmānahka 17 62
 lehmānahkuri 10
 leipävesi 12
 letšinka 42 49
 lohata 17
 mustinahka 19
 reikata 35 39
 lūtā tsin 35
 mahso 30
 meistari 31
 merisäppagad 60 65
 merka 27 31
 merkapaperi 41 49
 metra 26
 mitata jankā 27

morško 66
 nāskeļi 40 48
 naboikas panna 36
 nagna 42 48 64
 nagnapihē 48
 nahka 9 10
 nahkakrāpyi 35
 nahkaurāfka 31
 nahkazavoda 10 20
 nahkatarara 20
 nahkuri 12 16
 nahkuri kuraz 11
 nahkuri zavoda 11
 nahkuri vasel'a 10
 nakal'uska 49
 nakleiki 42 49
 napirka 47
 narwa 24
 nazimka 44 49
 nūltšia 18
 obmotkas 59 66
 obmotki 66
 oborkka 57 66
 patin'ka 58 62 66
 pagratšennas 54 65
 pagriankko 65

paikauline sapožnikka 24
 paikata 25 35
 painata 35
 panna paikka 35
 panna parkki 19
 paperipehja 27
 paperizadnikka 27
 parkki 19
 parkkivesi 15
 paskanahka 18
 patentti 29
 petteri 27
 petška 15
 pihē 48
 pikka
 pika 40 19
 pikidiatva 40
 pikivara 40 47
 prasnaja parkki 14 15
 pletittā 36 54
 plētiā 36
 plāti 49
 pomsapoška 58 66
 pōneš pehja 45 65
 potkratka 61 63 66
 potkleika 66

prāviṭṭā 36 44
 pravina 43 49
 priježži sapožnikka 27
 prostoi nahka 20
 pūspiika 42
 pūtšennāḍ 64
 pūved'ima 41
 pehja 47 55 62 65
 pehjanahka 62
 pehjaḍ pannā 35
 pā 65
 ranttimma 47
 rašpeli 49
 rantanagras 45 48
 rantaved'ima 45
 rihitšennāḍ 65
 rivāḍ 52 56 65
 rosnittā 36
 muuata 36
 ruptšikkaḍ pannā 36
 rūsumāe 10
 sāppagā gorofka 66
 s. kabnikka 57 66
 s. kantanaḡgaḍ 66
 s. naboikka 66
 s. nagra 48

sāppagā renā 61
 s. pereta 59 66
 s. podnarjādaḍ 57 66
 s. pedjoma 67
 s. pārme 44 65
 s. rantti 62 67
 s. rezinikka 50 59 67
 s. ruptšikka 67
 s. skriippa 63 67
 s. stēlekkāḍ 67
 s. stelkaḍ 63 67
 s. streika 57 60 66
 s. zadnikka 62 67
 s. zboras 60 67
 s. vaksa 67
 s. varsi 56 57 60 65
 s. varsiē uškoḍ 67
 s. enyremseḍ 35
 sahata 17
 sapaza
 sapožnikka 24 26 41 42
 sapožnikā krāppi 93
 sapožnikā perednikka 25
 sapožnikā porse 25
 sapožnikā vasa 48
 sapožnikā voska 47

sapožnei masterskoi 25
 sāppagā korotka 41
 sāppagā kopula 49
 sāppagā näkka 49
 sāppagā špirkka 42
 saraja 11
 riga arjasse 43 48
 rigā nahka 40 18
 rigā razva 40
 sientzinahka 20
 siromiätnei 20
 rōna 10
 rōmē tiennād 61
 spetsial'nei xpa 31
 strugattu nahka 20
 stumenttiraanta 24
 španteri 40 41 50
 šipsikka 43 50
 šnurka 59 67
 špirkoittā 36
 zakāzi 24 31
 zaruptšikka 67
 zaruptšikka panna' 36
 žirodjōra 27
 takoa 35
 tauukka 57

tapka 54 67
 tavara 31 50
 tehjā nahkoi 8
 terä v. pā
 tetsemättä nahka v. tōre
 tiukata 35 44
 tōred nahka 14
 tsān 14 20
 tsennā varsi 65
 tsentsä 54 58 65
 tsentsämüz 54 65
 tsentsentsä 52 65
 tsernira 47 50
 tsiskoa 9
 tsäziä 35
 tsülmä xorotka 50
 tsüläsapožnikka 26 31
 temmata nahka 42
 terwa 19 48
 terwävesi 19
 tökötti 50 60
 tūnnistä v. tiukata
 tūnihi 18
 tūbukka 55 65
 tūliŋka 55 65
 tūletti 67

ulittimes 55
välingas 67
välingä naskeli 46
välingä tetsjäd 31
vaha
vaksa 50
varisutta 35
varzi raud 92
vaskivintad 48
vazika nahka 17 60 62
ved'ima 41
venutta 35 62
verivesi 13 14
vilitä 35
vima 12
vimaäkä nahka 12
vohonahka 17
veijetä terwäkä 35 60
vetta merkä 26 27 35
emmeä 26 35 40 42 57
empelusmaššina 45
eppiroika 25
epetē nahka 17
epetē nahkuri 10
ärtšä nahka 19
ül'tšē nahka 48
üvä nahka 56

B. Isuri sanavara

Ajä variksi v. kumenettä	xromovoi nahk 20
alaine	härän nahk 19
astja 18	hülkē razv 48
bazanoški 66	hiivä nahk 56
baismukka 56 64 66	instrumenta 28 49
birkka 20	instrumentlapöytä 49
botška 20	izvestka 20
bul'dogsäppä 62	izvestkävesi 20
drätva 39 41 49 55	jarkine 65
grazi 48	jauho 18
golāk 20	jauhōparkki 18
gudron 49	juhtinahk 20 62
harottä varv 35 44	järkä 11
hyrosennahk 19	kabuk 45 47 55 59 62 66
hiēroa 35	kamašši 58 59 64 66
hiēroa ranšpilika 35	kehnopaikka nahk 18
hiotä 35	kenkä 54 58
xromovoi sapošnik 45 49	kerikenkä 52 65
höpsä 57	kesäsäppä 55
xromofski säppä 66	kintama 47

kiskoa nahkä 18	nakinõnsovi 66
kitsin nahk	ramban nahk 19
klittä 36 40 62	napt'sintapka 66
kleja 40 49	lehmän nahk 18
klina 44 49	leikata 35 39
kohauline naskeli 62	mustinahk 19
kokka 48	lõvvä pohjat kin 35
korosši 64 66	makso 30
kõriparkki 18 19	maššina 45 49
koppara 41 42	meistari 31
koppaan kabrukkois varo 45	mitata jankä 36
koppaan põlipohji varo 45	mitta 36
koppaanakokka 42	mittapaperi 36
korvas 67	naboiikas panna 36
krämi 28	naboiikka 66
kräsata 36	nagva 48
krjūka 53 57 66	nahk 18
kover naskeli 40	nahkakrämi 20
kover naspili	nahkapohja 65
kräska 49	nahkazavos 20
kūmenettä 35	nahkaveitsi 39
käriä 35 56 59	nahkuri 16
kül'kisnahk 42	nahkurin veitsi 11
küläsapošnik 31	napiika 47
näfka 31	narva 24 58
näkka 49	naždakkapaperi 49

nekruzin 47 62
 nenä v. pä
 obmotk 59 66
 obork 57 66
 ombusmašina 45
 onnoma säppä 28 40
 omporus 57
 oppipois 25
 otta mitta 35
 pagra 65
 pagraaukko 65
 pax
 pahain - nahk 18
 paikalline sapošnik 27
 pajuparkki 18
 panna paikka 35
 paperipohja 27
 paperizadnik 27
 parkita nahkoi 18
 parkki 14
 parkki kagrajauhois 19
 parkki kuzenkōis 18
 parkki mukkeijauhois 18
 parkkizavod 11
 parkkivesi 15
 patentti 31

peretas 59 61 62 66
 pertti 18
 petška 20
 petteri 58
 pihis 48
 pistoni 56
 pletittä 36
 podjoma 42 67
 poonarijata 55 62 66
 pohja 45 61 62 65
 posapoškas 66
 pōles pohjas panna 35
 pōlpohja 65
 pravittasa 36
 pūnagrada 45
 pravila 44 49
 puhasta 35 47
 punoa 36 39 56
 pūkoppama 50
 pūsipinka 62
 pä 65
 pällise 55
 päme 65
 pühäkenkä 58
 rakentä 35 40
 rantti 47 57 62 67

rauhimma 47	setina 43
rauspili 47	šurka 56 59 67
rauspili 50	španteri 40 50
rauskoppa 45	špiika 50
rausnagaa 45 49	zadnik 47 56 62 67
rautapihä 49	zaruptsika panna 36
reziikka 50 56 67	zaruptsikka 67
riiä 52 56 65	zborka 67
rovnittä 36 39	taota 35
ruptsika panna 36	temmata 35
ruptsikka 67	tšän 20
ruška 14	tšernisa 50
rüsümäe' 10	tulijaine sapošnik 28
santimetra 31	tuore nahk 18
sapošnikan fartuk 31	terwa 48 61
sapošnikan pome 30	tökötti 50 61
sapošnik 28 31 40	tükkügnazi 48
sapošnoi masterskoi 31	tiöpertti 18
sean nahk 18 43	välingan meistari 67
sean razv 61	vära 40
skriippa 67	varsi 44 48 65
sōja's säppä's 65	vasär 48 62
stel'kka 67	vasikan nahk 56 62
streika 66	venuttä 35
stukata 36	vesisäppä's 61 65
seromyatnoi nahk 20	vilitä' 35

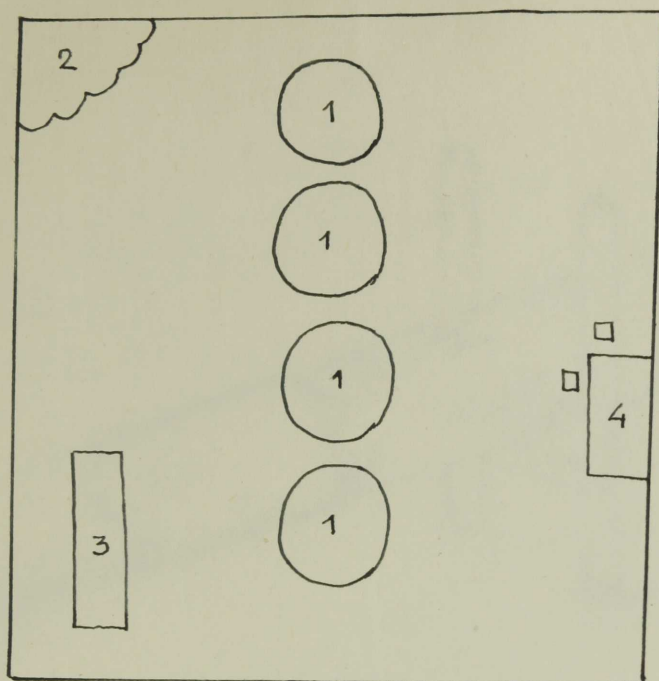
whon_nakk 19

voimik 46

vitā 35 47 61

ūbakka 55 65

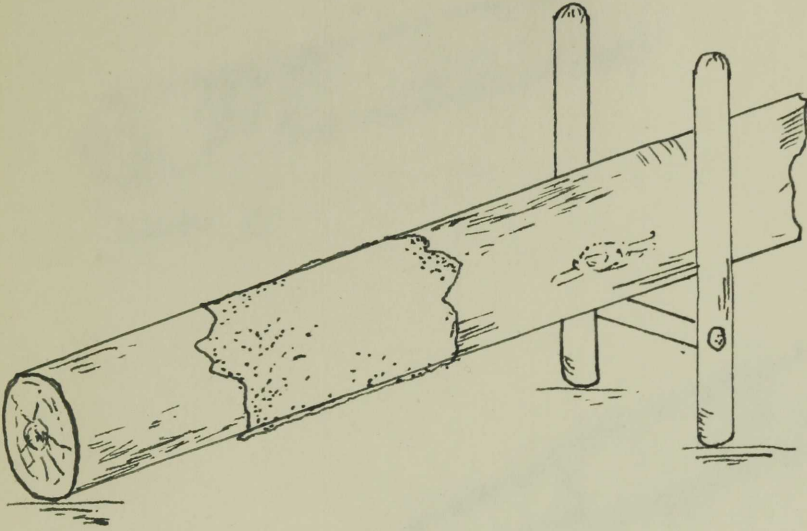
ūliṅka 55 65

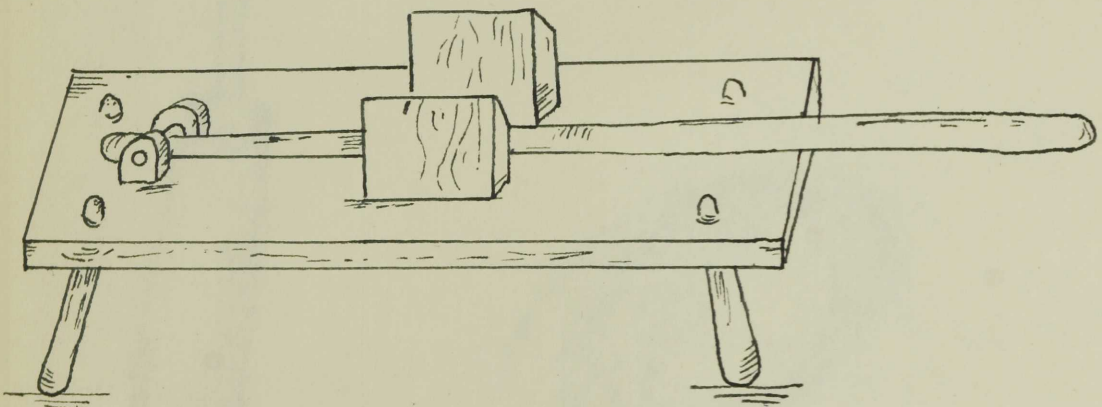
JOON. 1. 1 - tšān ; 2 - izvestka ;
3 - jārtsü ; 4 - lauta.

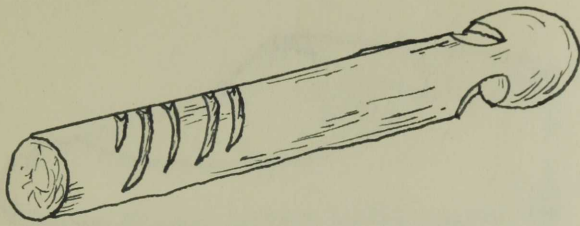
JOON. 2.

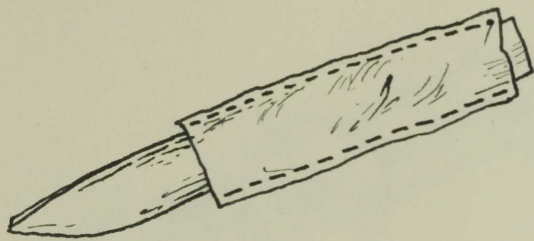
JOON. 3.

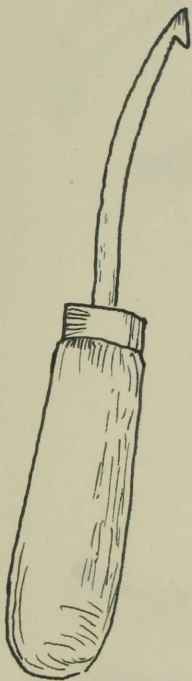
JOON. 4.

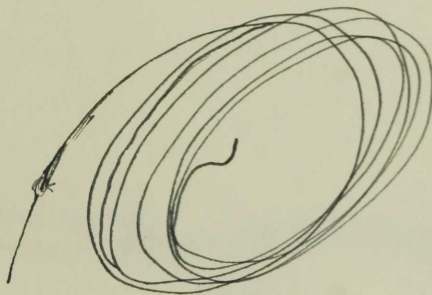
JOON. 5.

JOON. 6.

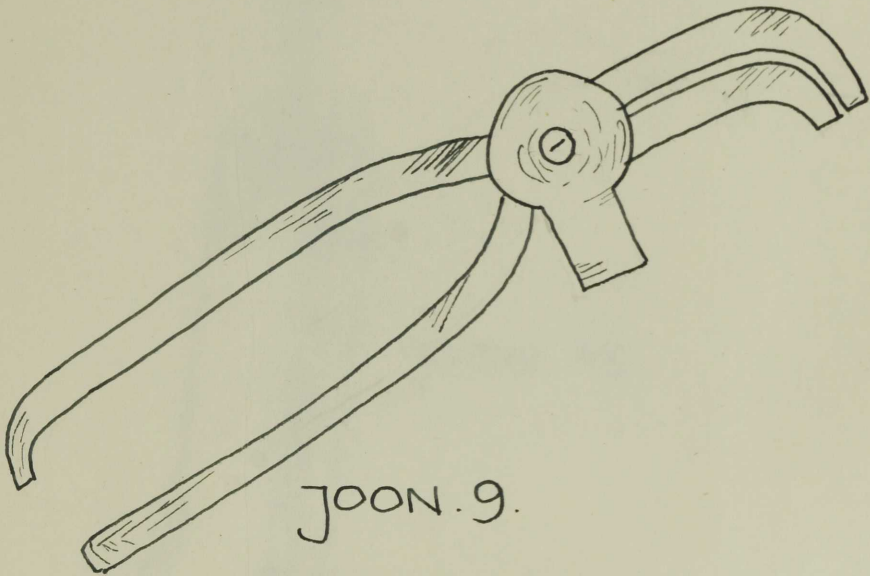

JOON. 7.

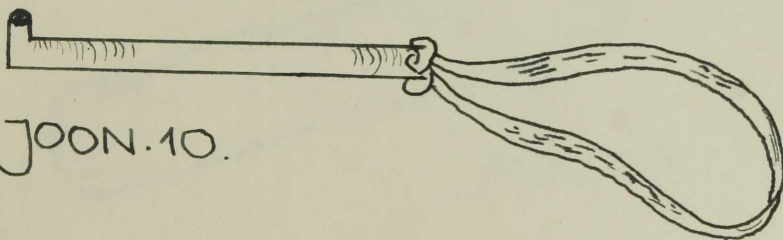

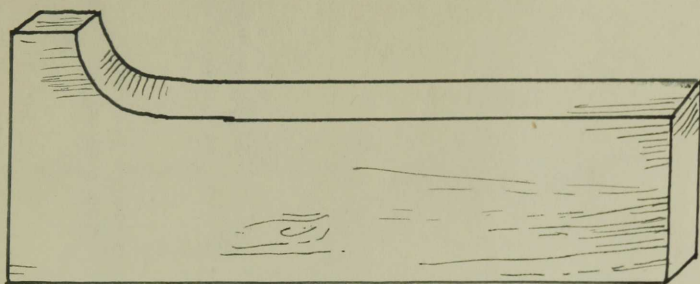
JOON.8.

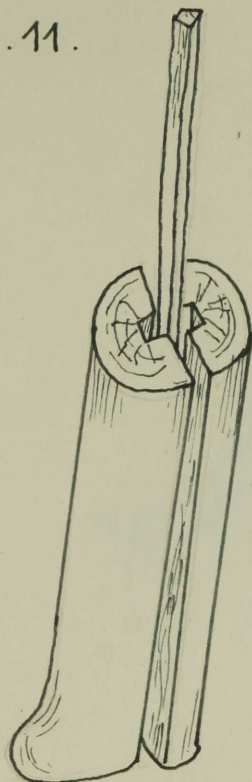
JOON.9.

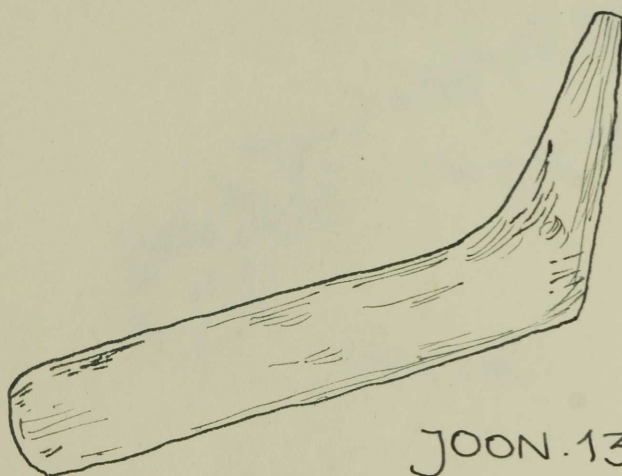
JOON.10.

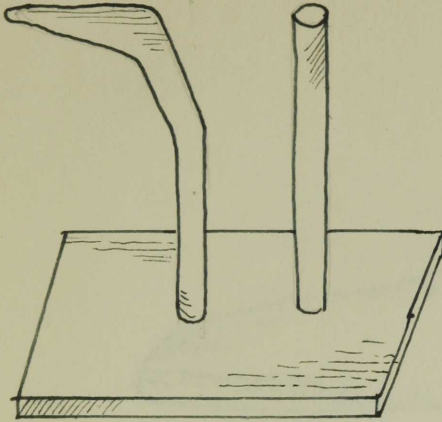
JOON. 11.

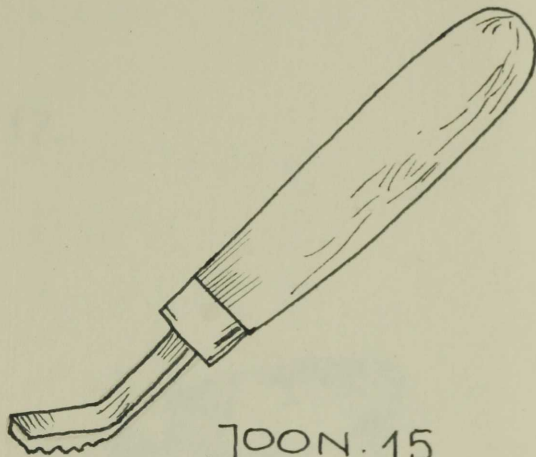
JOON. 12.

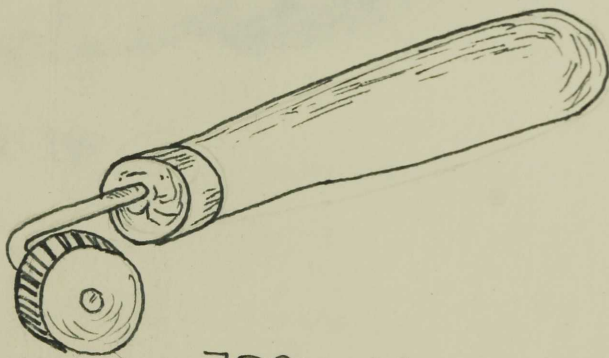
JOON. 13.

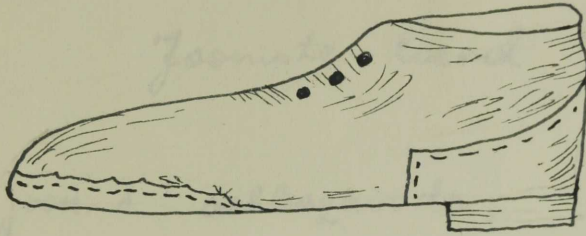
JOON. 14.

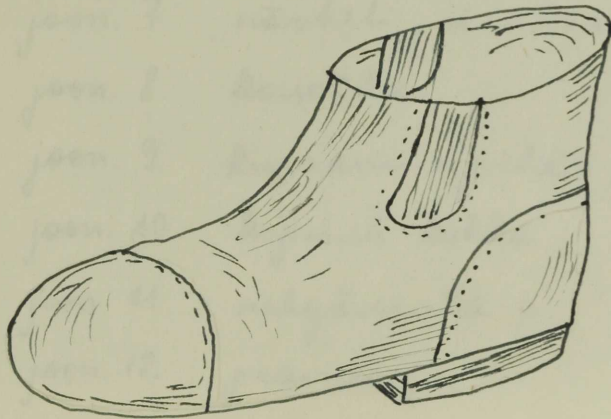
JOON. 15.

JOON. 16.

JOON. 17.

JOON. 18.

Jooniste loend

- joon. 1 nahkazavoda ;
- joon. 2 nahkuri kuraz ;
- joon. 3 järtsü ;
- joon. 4 remutusjärtsü ;
- joon. 5 birkka ;
- joon. 6 sapožnikā kuraz ;
- joon. 7 nāsheli , drātva ;
- joon. 8 korotka ;
- joon. 9 kurranišepihē ;
- joon. 10 kopuā kokka ;
- joon. 11 nahgārauta ;
- joon. 12 pravira ;
- joon. 13 red'ima ;
- joon. 14 xoxoxnei sapožnikka ;
- joon. 15 nahkakrāppi ;
- joon. 16 rantiinuu ;
- joon. 17 bašmakka ;
- joon. 18 kamašši .

Rõivastust ning jalatsid 19. sajandi lõpust.

Paeltega poelisaapad K. Geras-
simova jalas.

Abielupaar Vassiljev, mehel on
saapad jalas.

Vadja pois, krjũkas jalas.

K. Gerassimova pareb rivad
jalga.

Pargikoo red.

Hubukad.

Kingsepa alapid, puust ja rauast
red'ima.

1- saapakruustangid; 2- rilmisrull; 3- naasklikarp.

Vadja-Tsui esmeid etnograafiamuuseumis.

Fotode loend

1. Rõivastust ning jalatseid 19. sajandi lõpust.
2. Paeltega poolsaapad K. Gerassimova jalas.
3. Abielupaar Vassiljerid, mehel on saapad jalas.
4. Vadja pois, kirjuka jalas.
5. K. Gerassimova paneb rivad jalga.
6. Pargikoored.
7. Umbukad.
8. Kingsepa alapid, puust ja rauast redima.
9. Vadja-Tsuri esemeid etnograafiamuuseumis.

Lühendite nimistu

1. EMA XXII — Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII, Tartu 1967.
2. eP — põhjaleesti keel.
3. ERMA III — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat III, Tartu 1927.
4. ESA 19/20 — Emakeele Seltsi Aastaraamat 19/20, Tallinn 1975.
5. E.Öpik, Vadjalastest ja isuritest — E.Öpik, Vadjalastest ja isuritest 18. saj. lõpul. Etnograafilisi ja lingvistilisi materjale Fjodor Turnanski Peterburi kubermangu kirjelduses. Tallinn 1970.
6. EÜSA II — Eesti Üliõpilaste Seltsi Album II, Tartu 1894.
7. germ. — germaani päritolu.
8. IL — Ivo Leontjev.
9. is — isuri keel.
10. KG — Kiko Georgijev.
11. KKIU V — Keele ja Kirjanduse Instituudi Muurimused V, Tallinn 1960.

12. KL — Konstantin Leontjev.
13. MF — Mihhail Fedulov.
14. NJ — Natalie Jamšikova.
15. SKES — Suomen kielen etymologinen sanakirja, Helsinki 1955-1975.
16. sm — soome keel.
17. S. Nõmmeots, Nahatöötlemine — S. Nõmmeots, Nahatöötlemine ja -töötledjad eesti külas. — Diplomitöö, Tartu 1949.
18. s-ugri — soome-ugri keeled.
19. vdi — vadja keel.

Kasutatud kirjandus

1. E. Adler, Vadja sõnaliitumisest. — Emakeele Seltsi Aastaraamat 19/20, Tallinn 1975.
2. P. Ariste, Isuri keele soikola murde näideid. — Keele ja Kirjanduse Instituudi Muinused V, Tallinn 1960.
3. P. Arumaa, B. Pravdin, J. V. Veski, Vene-eesti sõnaraamat, Tallinn 1975.
4. E. Astel, Eesti rahvapärased pastlad XIX saj. lõpul ja XX saj. algul. — Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII, Tartu 1967.
5. O. Kallas, Tükikene Adam Oleariuse reisi- kirjeldusest 1647. aastast. — Eesti Üliõpilaste Seltsi Album II, Tartu 1894.
6. J. Manninen, Kreevini rahvariie ja selle etnograafilise suguhos. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat I, Tartu 1925.
7. J. Manninen, Jala- ja säärekatted. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat III, Tartu 1927.
8. S. Nõmmeots, Nahatöötlemine ja -tööstlejad eesti külas. — Diplomitöö, Tartu 1949.

Asub ENSV Riiklikus Etnograafiamuuseumis.

9. Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologin
nen sanakirja I, Helsinki 1955.
10. Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kie-
len etymologinen sanakirja II, Helsinki 1958.
11. E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologi-
nen sanakirja III, Helsinki 1962.
12. E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologi-
nen sanakirja IV, Helsinki 1969.
13. E. Itkonen, A. J. Joki, R. Peltola, Suomen kielen
etymologinen sanakirja V, Helsinki 1975.
14. E. Öpik, Nadjalastest ja isuritest 18. saj.
lõpul. Etnograafilisi ja lingvistilisi mater-
jale Fjodor Tumanski Peterburi kuberman-
gu kirjelduses. Tallinn 1970.

Sisukord

Eessõna	2
Sissejuhatus	4
<u>I.</u> Nahaparkimine	7
<u>II.</u> Kingseppmeistrid	22
<u>III.</u> Töövõtted	33
<u>IV.</u> Tööriistad	38
<u>V.</u> Jalanõud	50
Kokkuvõte	68
Pezome	73
Resümee	75
Indeks	77
Joonised	88
Jooniste loend	95
Fotod	96
Fotode loend	105
Lühendite nimistus	106
Kasutatud kirjandus	108

P. Ariste

W. W. W.